

Wie praten er mee?

Een analyse en evaluatie van het proces en de uitkomst van
de selectie van het Burgerforum Kiesstelsel

Martha Brinkman

Augustus 2007
Master thesis Public Administration
Universiteit Twente
Faculteit Management en Bestuur

Commissie:
Dr. H. van der Kolk
Prof. dr. C.W.A.M. Aarts
Mr. dr. J.A. van Schagen (Projectbureau Burgerforum Kiesstelsel)

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie die ik in het kader van mijn afstudeeropdracht voor de Master Public Administration heb geschreven. In 2006 kreeg ik de kans om twee onderwerpen die ik zeer interessant vind, politieke participatie en kiesstelsels, te combineren in één afstudeeronderzoek. Ik mocht in het kader van een groter onderzoek naar het Burgerforum Kiesstelsel van mijn begeleider Henk van der Kolk, onderzoek gaan doen naar de selectie van het Burgerforum. Daarbij vormden literatuur en enquêtes de basis voor mijn onderzoek. Ik kreeg echter ook de kans om bij alle bijeenkomsten van het Burgerforum zelf aanwezig te zijn. Het was erg leuk en leerzaam om te ervaren hoe een groep van 140 Nederlandse burgers met elkaar in debat gingen over zo'n abstract onderwerp als het kiesstelsel. Ik wil met name Henk van der Kolk bedanken voor zijn intensieve begeleiding en de kansen die hij mij heeft geboden. Ook bedank ik mijn tweede begeleider Kees Aarts voor zijn feedback. Ik wil het Projectsecretariaat van het Burgerforum, en met name Jan van Schagen, bedanken voor alle informatie en voorzieningen die mij ter beschikking zijn gesteld.

Deze scriptie is niet alleen een afronding van mijn afstudeerfase, maar ook de afronding van een lange en leuke studententijd. Zonder mijn ouders was dit niet mogelijk geweest en ik bedank mijn vader en mijn moeder, in liefdevolle herinnering, voor hun onvoorwaardelijke steun. Tenslotte wil ik Christian bedanken voor zijn eindeloze geduld, zijn opbeurende woorden en zijn niet aflatende geloof in mij.

Op naar de toekomst!

Martha Brinkman
Utrecht, Augustus 2007

Samenvatting

In 2006 ging het Burgerforum Kiesstelsel van start. Dit was een groep van 143 burgers die, in opdracht van toenmalig minister van bestuurlijke vernieuwing, Alexander Pechtold, een advies uitbracht aan het kabinet. Het advies had betrekking op wat in de ogen van het Burgerforum het beste kiesstelsel voor Nederland was. Om tot dit advies te komen zijn de burgerforumleden 10 weekenden bij elkaar gekomen, waarin werd geleerd over kiesstelsels en werd gediscussieerd. De bedoeling was dat het Burgerforum een afspiegeling was van de Nederlandse bevolking. Verder moest elke burger in beginsel de kans hebben om voor het forum te worden geselecteerd. In dit onderzoek concentreren we ons op de selectie van het Burgerforum. Er wordt een antwoord gegeven op de vraag:

Hoe zijn de leden van het burgerforum geselecteerd, hoe kan dit selectieproces beoordeeld worden, en hoe kan deelname aan het burgerforum verklaard worden?

Onderzoeksaanpak

Om deze vraag te beantwoorden zijn eerst enkele criteria geformuleerd. Deze criteria zijn afkomstig uit de literatuur over deliberatieve democratie. Deliberatieve democratie is een vorm van democratisch bestuur waarbij een centrale plaats is voor beredeneerde discussie. Er wordt door de deelnemers een afweging gemaakt die uiteindelijk moet leiden tot consensus over het te nemen besluit. Het Burgerforum is een praktische toepassing van deliberatieve democratie.

Voor een legitiem en goed geïnformeerd advies is het van belang dat het Burgerforum uit de juiste populatie wordt geselecteerd en dat iedereen in deze populatie een gelijke kans heeft om te worden geselecteerd. Het Burgerforum ontleent zijn legitimiteit niet zoals een volksvertegenwoordiging aan verkiezingen, maar het ontleent zijn legitimiteit aan het feit dat het een afspiegeling is van de bevolking. De mate van afspiegeling kan op verschillende manieren beoordeeld worden. We kijken in de eerste plaats naar de manier waarop wordt afgespiegeld, door een evenredige afspiegeling of door een diverse afspiegeling. In de tweede plaats kijken we naar wat wordt afgespiegeld aan de hand van kenmerken of standpunten.

Om te beoordelen of het proces en de uitkomst van de selectie aan de criteria voldoen, beschrijven we het selectieproces zoals het heeft plaatsgevonden en maken we een vergelijking tussen Burgerforumleden en de populatie waaruit ze afkomstig zijn, de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking. Dit doen we op basis van enquêtes die verspreid zijn onder de burgerforumleden en de mensen die niet mee wilden doen, alsmede op andere gegevens die bekend zijn over de kiesgerechtigde bevolking afkomstig uit het NKO 2006 en van het CBS.

Voor de verklaring van deelname aan het Burgerforum is gebruik gemaakt van theorie die politieke participatie verklaart. Vervolgens is met een empirische analyse getoetst in hoeverre deze theorie van toepassing is op deelname aan een Burgerforum. Daartoe is er een vergelijking gemaakt tussen mensen die zich kandidaat hebben gesteld voor het Burgerforum en mensen die niet mee wilden doen.

Conclusies

De 143 Burgerforumleden zijn geselecteerd in twee rondes. Eerst is een enkelvoudige willekeurige steekproef uit de totale bevolking getrokken. Dit heeft geresulteerd in een groep van 50.400 mensen die allen zijn uitgenodigd om zich kandidaat te stellen voor het Burgerforum. Benadrukt werd dat iedereen in principe geschikt was om mee te doen. Uiteindelijk heeft maar 3,4% van de genodigden zich kandidaat gesteld. Uit deze groep is een tweede steekproef getrokken, gestratificeerd naar provincie en geslacht. Dit heeft geresulteerd in een groep van 143 Burgerforumleden. De selectieprocedure was erop gericht een groep te creëren van 140 mensen, wat men zag als een werkbaar aantal, en die een brede afspiegeling zou vormen van de

samenleving. Welke elementen zouden worden afgespiegeld werd aan het toeval overgelaten, met uitzondering van geslacht en provincie.

Niet alle Nederlandse burgers hebben de mogelijkheid gehad om deel te nemen aan het Burgerforum. De aselechte steekproeven in de selectieprocedure hebben er echter wel voor gezorgd dat in principe elke Nederlandse burger een gelijke kans heeft gehad om mee te doen aan het Burgerforum. Een uitzondering vormen de ambtenaren van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en mensen die niet of verkeerd staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA). Op hen na is geen enkele groep in de samenleving systematisch van deelname uitgesloten.

De lage respons op de uitnodiging heeft gevolgen voor een evenredige afspiegeling van het Burgerforum. Burgerforumleden zijn hoger opgeleid, behoren tot hogere sociale klassen en ze zijn minder religieus dan de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. Ook verschillen ze wat betreft hun arbeidssituatie en stemgedrag. De opvattingen van burgerforumleden over democratie en vernieuwing wijken ook af van de populatie. Burgerforumleden zijn hervormingsgezinder dan de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. De opvattingen over kiesstelsels komen wel overeen met de populatie. Er is een zekere diversiteit van deze kenmerken en standpunten aanwezig binnen deze groep Burgerforumleden. Alleen de niet-stemmers zijn als onderscheiden groep niet vertegenwoordigd in het forum. Het Burgerforum is geen mikro-kosmos van de samenleving, maar de evenredige afspiegeling van opvattingen over kiesstelsels en de diversiteit van het forum, is wel een goede basis voor een goed geïnformeerd advies dat dichtbij de mening van de burgers ligt.

Politieke participatie wordt volgens de theorie verklaart door de middelen die mensen tot hun beschikking hebben en de psychologische betrokkenheid die ze hebben bij de politiek. Uit een empirische analyse blijkt dat kandidaten voor het burgerforum over meer middelen, in de vorm van 'civic skills' en vrije tijd, beschikken dan de mensen die niet mee wilden doen en dat kandidaten meer betrokken zijn bij de politiek. Burgerforumleden zijn vooral enthousiaster over het middel van een burgerforum om iets veranderen in de verhouding tussen burgers en politici.

Inhoudsopgave

<i>Lijst van Tabellen</i>	7
1. Inleiding	8
1.1 Achtergrond Burgerforum	8
1.2 Deliberatieve democratie	9
1.3 Probleemstelling en onderzoeksopzet	11
1.4 Dataverzameling	12
1.5 Opzet van het verslag	13
2. Overwegingen bij het selectieproces	14
2.1 Legitimiteit	14
2.2 Afspiegeling	15
2.2.1 Kenmerken en opvattingen	15
2.2.2 Evenredigheid en diversiteit	16
2.3 Werkbaarheid	17
2.4 Participatie	17
2.5 Mogelijke procedures met hun gevolgen	18
2.5.1 Populatie	18
2.5.2 Procedure van samenstelling	19
2.5.3 Groepsgrootte	19
2.5.4 Selectiemethoden	20
2.6 Conclusie	22
3. Selectie van de Burgerforumleden: proces en uitkomst	23
3.1 Selectieproces	23
3.1.1 Omvang en steekproef	23
3.1.2 Stap 1: van uitnodiging tot informatiebijeenkomst	23
3.1.3 Stap 2: van informatiebijeenkomst tot aanmelding	24
3.1.4 Stap 3: van aanmelding tot loting	24
3.2 Beoordeling proces van selectie	25
3.3 Kenmerken van de burgerforumleden	27
3.3.1 Opleidingsniveau	28
3.3.2 Religie	28
3.3.3 Sociale klasse	29
3.3.4 Arbeidssituatie	29
3.3.5 Gestemd bij verkiezingen	30
3.3.6 Partijkeuze	31
3.4 Opvattingen van de burgerforumleden	31
3.4.1 Hervormingsgezindheid	31
3.4.2 Opvattingen over kiesstelsels	34
3.5 Beoordeling uitkomst van selectie	38
3.5.1 Evenredige afspiegeling	38
3.5.2 Diversiteit	38

3.6 Conclusie	40
4. Politieke participatie verklaard: theorie	41
4.1 Aanmelding voor het BF als vorm van politieke participatie	41
4.2. Verklaring politieke participatie	43
4.2.1 Willen	43
4.2.2 Kunnen	44
4.2.3 Gevraagd worden	45
4.3 Samenvatting	45
5. Deelname aan Burgerforum verklaard: empirische analyse	46
5.1 Willen	47
5.1.1 Politieke interesse	47
5.1.2 Politieke vervreemding en cynisme	48
5.1.3 Politieke informatie	49
5.1.4 Plichtsbesef	51
5.1.5 Verwachtingen over de uitkomsten	51
5.2 Kunnen	53
5.2.1 Vrije tijd	53
5.2.2 Civic skills	54
5.3 Gevraagd worden	56
5.4 Motivatie en opleiding	56
5.5 Conclusie	57
6. Conclusies en aanbevelingen	58
6.1 Conclusies	58
6.1.1 Hoe zijn de leden van het Burgerforum geselecteerd?	58
6.1.2 Hoe kan het selectieproces beoordeeld worden?	58
6.1.3 Hoe kan deelname aan het burgerforum verklaard worden?	59
6.2 Aanbevelingen	59
6.2.1 Voor kabinet en Tweede Kamer: moeten zij het advies overnemen?	59
6.2.2 Voor opdrachtgevers en ontwerpers van toekomstige burgerfora: hoe het selectieproces in te richten?	60
6.2.3 Voor verder onderzoek	61
Literatuur	62

Lijst van Tabellen

Tabel 1: Dataverzameling	12
Tabel 2: Doelen en criteria	18
Tabel 3: Vier mogelijke selectieprocedures	19
Tabel 4: Regio van herkomst van selectiegroepen	24
Tabel 5: Geslacht van selectiegroepen	24
Tabel 6: Leeftijd van selectiegroepen	24
Tabel 7: Opleiding	28
Tabel 8: Religie	28
Tabel 9: Sociale klasse	29
Tabel 10: Arbeidssituatie	29
Tabel 11: Percentage niet-stemmers	30
Tabel 12: Parlementsverkiezingen 2003	31
Tabel 13: Tevredenheid met functioneren van democratie in Nederland	32
Tabel 14: Tevredenheid met functioneren Nederlandse kiesstelsel	32
Tabel 15: Tevredenheid met manier van totstandkoming coalities	33
Tabel 16: Hervormingsgezindheid 1	33
Tabel 17: Hervormingsgezindheid 2	34
Tabel 18: Voorkeur kiesstelsel	35
Tabel 19: Er zijn meer kamerleden nodig die opkomen voor de belangen van onze regio	36
Tabel 20: Stem voor lokale kandidaat en stem voor partij	36
Tabel 21: Evenredigheid: "Een partij die 10% van de stemmen krijgt, zou 10% van de zetels moeten krijgen	36
Tabel 22: Kiesstelsel met open lijsten: "Of iemand gekozen wordt als kamerlid moet volledig afhangen van het aantal voorkeursstemmen dat iemand krijgt"	37
Tabel 23: Schema activiteiten, capaciteiten en eisen	42
Tabel 24: Wat was de belangrijkste reden om niet mee te doen	46
Tabel 25: Politieke interesse 1	47
Tabel 26: Politieke interesse 2	47
Tabel 27: Politiek cynisme 1	49
Tabel 28: Politiek cynisme 2	49
Tabel 29: Subjectieve kennis over politiek en kiesstelsels: gemiddeld cijfer (op een schaal van 1-10)	50
Tabel 30: Feitelijke kennis over kiesstelsels (percentages correcte antwoorden)	50
Tabel 31: Burgerplicht	51
Tabel 32: Enthousiasme BF	52
Tabel 33: Hoe waarschijnlijk is het dat leden van het burgerforum het met elkaar een worden over welk kiesstelsel voor Nederland het beste is?	52
Tabel 34: Kans op een helder advies	52
Tabel 35: Kans dat regering het advies overneemt	53
Tabel 36: Beroepen van kandidaten en selectie	53
Tabel 37: Zelfvertrouwen	55
Tabel 38: Sociale participatie	55
Tabel 39: Ondernomen activiteiten in vrijwilligersorganisatie in het afgelopen jaar	55
Tabel 40: Gemiddeld cijfer voor politieke interesse (schaal 1-10)	57

1. Inleiding

1.1 Achtergrond Burgerforum

Op 24 maart 2006 ging het eerste Burgerforum in Nederland van start. Een groep van 140 burgers zou een advies geven aan de regering en het parlement over het kiesstelsel. Al sinds de invoering van ons huidige kiesstelsel in 1917 bestond er discussie over wijziging van het stelsel. Velen hebben zich in de afgelopen eeuw gebogen over de vraag wat nu het beste kiesstelsel is voor Nederland en hebben hierover advies uitgebracht aan het kabinet. Veel politieke partijen hebben in het verleden voorstellen tot wijziging van het kiesstelsel in hun partijprogramma's opgenomen. Sinds 1917 is er echter nooit een meerderheid in de kamer geweest voor een voorstel tot een fundamentele wijziging van het kiesstelsel. Er zijn natuurlijk wel kleinere wijzigingen in het kiesstelsel geweest, maar de vorm van het kiesstelsel, een stelsel van evenredige vertegenwoordiging, zonder districten (of met één district, te weten Nederland) is niet veranderd. Met het instellen van een Burgerforum werd de discussie neergelegd bij de burgers zelf. Het was voor het eerst dat burgers door middel van een Burgerforum in Nederland zouden worden geraadpleegd. In dit verslag kijken we naar de selectie van deze burgerforumleden.

Het initiatief om een Burgerforum te organiseren stamt uit het 'Paasakkoord' van maart 2005. Dit Paasakkoord werd tussen de coalitiepartners CDA, VVD en D66 gesloten, nadat Thom de Graaf van D66 was afgetreden als minister van bestuurlijke vernieuwing. De Graaf trad af nadat o.a. de PvdA in de Eerste Kamer de grondwetswijziging die een door de bevolking gekozen burgemeester mogelijk moest maken, had getorpedeerd. Naast deze tegenslag was ook 'het gebrek aan politieke wil' bij de coalitiefracties van CDA en VVD om mee te werken aan verandering van het kiesstelsel een reden voor De Graaf om af te treden (Trouw, 24 maart 2005; Van der Kolk en Thomassen, 2006). Om het kabinet in stand te houden, stelde D66 vervolgens eisen aan de coalitiepartners wat betreft onderwijs, het omroepbeleid, de gekozen burgemeester en bestuurlijke vernieuwing. Wat dit laatste betreft, beloofden de coalitiepartners CDA en VVD dat zij zich voluit zouden gaan inzetten om bestuurlijke vernieuwing in Nederland te realiseren (Lammers, 29 maart 2005).

Alexander Pechtold werd benoemd als opvolger van de Graaf en hij zou een breed onderzoek mogen doen naar de 'relatie kiezer en gekozene en de democratische legitimatie van het bestuur.' 'We zorgen er nu voor dat er een breed draagvlak voor de plannen komt in de Staten-Generaal. En daarmee hebben we een grote kans om na veertig, vijftig jaar eindelijk een doorbraak te bereiken', aldus Boris Dittrich, toenmalige fractievoorzitter van D66 over plannen voor een burgerforum (Lammers, 29 maart 2005). In de eerste plaats werden er plannen gemaakt voor een Nationale Conventie. De Nationale Conventie bestond uit veertien onafhankelijke leden. Zij werden benoemd door minister Pechtold. De conventie bestond daarnaast uit ruim dertig adviseurs die door de leden werden benoemd. De conventie kreeg de opdracht een onderzoek te doen of het huidige staatsbestel nog voldeed. Daarnaast deed minister Pechtold een voorstel om een Burgerforum over het kiesstelsel te vormen.

Het Burgerforum zou moeten bestaan uit gewone kiezers en zou de opdracht krijgen het beste kiesstelsel voor de Tweede Kamer te bepalen (Joosten, 17 januari 2006). Het Burgerforum werd gevormd naar het voorbeeld van het "Citizens' Assembly on Electoral Reform" in British Columbia, Canada, dat in 2004 ook de opdracht had gekregen het beste kiesstelsel voor hun staat te bepalen¹. De ministerraad stemde in met het voorstel van Pechtold en op 8 juli 2005 kondigde de minister de instelling van het Burgerforum officieel aan de kamer aan. In een brief aan de

¹ Rapport "Making every vote count" van het British Columbia Citizens' Assembly on Electoral Reform, 2004, te raadplegen op: www.citizensassembly.bc.ca

Tweede Kamer, d.d. 27 januari 2006, gaf de minister namens het kabinet nadere informatie over de opzet, organisatie en werkwijze van het burgerforum. De minister zag in de organisatie van een Burgerforum een geheel nieuwe aanpak om het kiesstelsel te hervormen. Waar pogingen om dit op traditionele wijze te doen, in het verleden altijd waren mislukt, zo stelde Pechtold, was dit een nieuwe kans om op een heel andere manier tot een wijziging van het kiesstelsel te komen. Een burgerforum werd geacht volstrekt onafhankelijk en transparant te zijn. De plenaire bijeenkomsten van dit Burgerforum zouden dan ook toegankelijk voor publiek en pers zijn. Het was, volgens de minister, voor de legitimiteit van het oordeel van het Burgerforum van belang dat het breed zou worden samengesteld uit de groep kiesgerechtigde burgers. Idealiter zou het Burgerforum zelfs 'een precieze afspiegeling van de Nederlandse samenleving' moeten vormen (Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing, 2006).

De selectie van de burgerforumleden is een belangrijk onderdeel van de legitimatie van het burgerforum. Het is daarom van belang om te onderzoeken hoe dit selectieproces is verlopen en of dit op een goede manier is gebeurd. In dit verslag beschrijven we de selectie, proberen we te verklaren waarom sommige mensen wel en andere mensen niet meedoen en evalueren we het proces in het licht van criteria die afkomstig zijn uit de literatuur over 'deliberative democracy'.

1.2 Deliberatieve democratie

Een burgerforum, zoals dat georganiseerd is door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over het kiesstelsel, past in de ontwikkeling van de deliberatieve democratie en praktische toepassingen hiervan zoals burgerpanels en burgerjury's. Theorieën van deliberatieve democratie hebben sinds het begin van de jaren negentig steeds meer aandacht gekregen (Smith and Wales, 2000). Deliberatieve democratie is een vorm van democratisch bestuur waarbij een centrale plaats is ingeruimd voor beredeneerde discussie (Cooke, 2000). Er is sprake van 'deliberatie' wanneer argumenten onbeperkt kunnen worden uitgewisseld. In het proces staan redelijkheid en argumenten centraal. Men maakt gebruik van gegevens die beschikbaar zijn over de werkelijkheid. Op die manier komen een aantal opties of mogelijke oplossingen naar voren. Men gaat daarbij na hoe relevant en belangrijk men deze opties vindt. Vervolgens wordt dan de beste optie gekozen (Walzer, 1999: 58). Deliberatieve democratie is geen machtsspel met vastgelegde voorkeuren, waarbij de uitkomst afhangt van een meerderheid van stemmen of onderhandelingen tussen de actoren. Deliberatie houdt de mogelijkheid open dat individuele voorkeuren veranderen. De uitkomst ligt dus niet van tevoren vast. Doel van deliberatieve democratie is tot overeenstemming te komen op basis van redelijke argumenten.

Deliberatieve democratie heeft volgens voorstanders voordelen ten opzichte van traditionele vormen van representatieve democratie. Zo zou deliberatieve democratie in de eerste plaats moeten leiden tot beter geïnformeerde beslissingen. Deliberatie biedt de voorwaarden, waarbij de deelnemers aan het proces hun begrensde en feilbare perspectieven kunnen verbreden, doordat ze gebruik kunnen maken van de kennis, ervaringen en capaciteiten van anderen. Zo kan een deelnemer een oplossing bedenken die de anderen nog niet bedacht hadden, of kan deliberatie ervoor zorgen dat er geheel nieuwe oplossingen bedacht worden (Fearon, 1998: 50). Ten tweede zou deliberatieve democratie moeten leiden tot een meer actieve vorm van burgerschap. Politieke betrokkenheid heeft de potentie de waarden en voorkeuren van burgers te veranderen als reactie op contacten met andere burgers. Tenslotte zou deliberatieve democratie leiden tot meer betrouwbare en legitieme vormen van politieke autoriteit (Cooke, 2000).

Sinds de eerste theorieën over deliberatieve democratie ontstonden is er ook nagedacht over praktische toepassingen van deze vorm van democratie. Concrete voorbeelden van deze praktische toepassing zijn "burgerpanels". De term burgerpanels is een verzamelnaam voor geïnstitutionaliseerde vormen van deliberatieve democratie zoals burgerjury's, consensus conferenties, planning cells en deliberatieve peilingen (Brown 2006). Een van de meest gebruikte

deliberatieve instituties zijn de 'burgerjury's'. Hiernaar is ook al redelijk wat empirisch onderzoek verricht (Huitema et al, 2005, Renn et al., 1995). Een burgerjury is vergelijkbaar met een jury die gebruikt wordt in de rechtspraak in Angelsaksische landen (Huitema et al., 2005). Net als deze juridische jury's bestaan burgerjury's meestal uit 10 tot 12 mensen die willekeurig zijn geselecteerd, zodat ze representatief zijn voor de belangrijkste groepen in de samenleving. De leden wordt gevraagd een geïnformeerde, onbevooroordeelde en lange termijn visie over iets te geven (Ward et al., 2003). In tegenstelling tot juridische jury's gaat dit standpunt niet over een schuldvraag, maar over een beleidskwestie (Huitema et al., 2005). De juryleden worden betaald om twee of drie dagen deel te nemen. In deze periode krijgen de burgerjury's net als juridische jury's 'bewijs' van diverse bronnen en kunnen ze getuigen horen. Een professioneel bureau ondersteunt de juryleden en er is een onafhankelijke voorzitter. Van de juryleden wordt normaal gesproken consensus aangaande de uitspraak verwacht, maar ook een meerderheidsstemming met minderheidsstandpunten kan voorkomen. Om spanning met gekozen vertegenwoordigers te voorkomen, doen de juryleden normaal gesproken alleen aanbevelingen, waarop de opdrachtgever van de jury een reactie geeft (Ward et al., 2003).

Het Burgerforum Kiesstelsel in Nederland is ontworpen naar het voorbeeld van het Burgerforum in Canada. Dit Burgerforum in Canada was de eerste in zijn soort. Het is echter in grote mate vergelijkbaar met de eerder genoemde burgerjury's.² Net als een jury is het burgerforum willekeurig geselecteerd uit de samenleving. Aan de burgerforumleden in British Columbia werd ook gevraagd een standpunt in te nemen over een bepaalde kwestie. Ook de manier waarop ze tot zo'n standpunt kwamen, kwam in grote mate overeen met het proces van een burgerjury. Tijdens de bijeenkomsten van het burgerforum werd in zekere zin ook 'bewijs' gepresenteerd en werden er getuigen gehoord. De bedoeling van het burgerforum was om tot consensus te komen met eventuele ruimte voor minderheidsstandpunten. In British Columbia is voor de start van het burgerforum vastgelegd dat het advies van het burgerforum zou worden voorgelegd in een referendum aan de bevolking. In zekere zin was hier de bevolking dus de opdrachtgever van het burgerforum, die daarna om een reactie op het advies wordt gevraagd. De keuze van de bevolking om het advies wel of niet te over te nemen is in dit geval bindend.³

De positieve opvattingen over deliberatieve democratie zijn niet onweersproken gebleven (Hooghe, 1999). Zo is de toegang tot deliberatieprocessen niet zo open als soms wordt verondersteld. Deze processen kosten veel tijd en zijn daarom beter toegankelijk voor mensen met veel vrije tijd. Dit zijn in veel gevallen bijvoorbeeld werkende mannen, die juist relatief veel vrije tijd hebben omdat zij geen huishoudelijke taken hebben. Daarnaast worden tijdens het deliberatieproces ongelijkheden nog versterkt. Zo blijkt uit empirisch onderzoek dat bepaalde groepen (hoogopgeleide mannen bijvoorbeeld) tijdens het deliberatieproces meer aan het woord zijn en verbaal ook beter in staat zijn hun argumenten te presenteren (Kathlene, 1995; Marsden, 1987). Vrouwen en bepaalde groepen minderheden worden dus op twee manieren achtergesteld door het deliberatieproces. Zij ondervinden structurele belemmeringen om mee te doen aan het deliberatieproces. Als ze toch meedoen, is de structuur van het proces zo, dat ze minder actief zullen zijn, omdat ze bijvoorbeeld geïntimideerd zijn door de dominante groepen. Dit probleem van ongelijkheid is volgens critici (Hooghe, 1999) onoplosbaar, omdat er voor de hedendaagse massa democratieën simpelweg geen systeem is te bedenken waarbij alle burgers actief participeren in politieke deliberatie. Een ander probleem van deliberatieve democratie is dat het

² Het burgerforum verschilt van een burgerjury qua proces en omvang. Leden van het burgerforum kwamen vaker en langer bij elkaar (minimaal 10 weekenden, over een periode van bijna een jaar, met nog een aantal regionale bijeenkomsten). Verder telde het Burgerforum maar liefst 140 leden, waarmee het veel groter is dan een gemiddeld burgerjury. In hoofdstuk 2 en 3 zullen de gevolgen van deze omvang voor het proces en de uitkomst verder worden besproken.

³ In Nederland is het advies alleen aan het kabinet aangeboden. Het was vervolgens de verantwoordelijkheid van het kabinet om te beslissen wat ze met het advies gingen doen.

uitgaat van belangeloze burgers. Alle deelnemers zijn volgens het ideaal bereid naar elkaars argumenten te luisteren en te zullen kiezen voor de oplossing die het algemeen belang het beste dient. Volgens critici is dit een utopie. Er zullen altijd mensen zijn die een specifiek belang hebben en dat zullen nastreven, en dus daarom zo het proces zullen saboteren.

Een deel van de bezwaren kunnen worden weggenomen door een goed ontworpen selectieproces, waarbij gelijkheid centraal staat. In het volgende hoofdstuk zal worden besproken welke afwegingen moeten worden gemaakt om tot zo'n selectieproces te komen.

1.3 Probleemstelling en onderzoeksopzet

In dit verslag staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Hoe zijn de leden van het burgerforum geselecteerd, hoe kan dit selectieproces beoordeeld worden, en hoe kan deelname aan het burgerforum verklaard worden?

Om deze centrale onderzoeksvraag te beantwoorden worden de volgende deelvragen beantwoord:

1. Welke criteria kunnen gesteld worden aan de selectie van leden voor een burgerforum?

Om deze vraag te beantwoorden wordt gebruik gemaakt van de literatuur over deliberatieve democratie. Hieruit wordt een aantal afwegingen afgeleid die van belang zijn bij het ontwerp van een selectieproces van een Burgerforum.

2. Hoe is men bij het Burgerforum Kiesstelsel gekomen tot een selectie van 140 burgerforumleden?

Dit is een beschrijvende vraag. Het selectieproces wordt beschreven aan de hand van kamerstukken over het Burgerforum, krantenartikelen en gegevens verstrekt door het projectsecretariaat van het Burgerforum.

3. In hoeverre voldoet het proces van selectie aan de gestelde criteria?

Op basis van wat bekend is over het proces van selectie wordt op basis van de gestelde criteria een beoordeling gegeven van het selectieproces.

4. In welke opzichten verschillen de 140 burgerforumleden van de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking in het algemeen, en de mensen die niet mee wilden doen in het bijzonder?

Voor een vergelijking tussen Burgerforumleden en de populatie is in de eerste plaats gebruik gemaakt van data uit de administratie van het projectsecretariaat van het Burgerforum. Daarnaast zijn schriftelijke enquêtes verspreid onder verschillende groepen die tijdens het selectieproces zijn afgevallen en onder de burgerforumleden.

5. In hoeverre voldoet de uitkomst van het selectieproces aan de gestelde criteria?

Op basis van wat bekend is over de uitkomst van het selectieproces wordt op basis van de gestelde criteria een beoordeling van het selectieproces gegeven.

6. Hoe kan verklaard worden waarom sommige mensen wel en andere mensen niet besloten mee te doen aan het Burgerforum Kiesstelsel?

In het tweede deel van het onderzoek wordt geprobeerd een verklaring te geven voor de participatie aan het Burgerforum. Eerst wordt een voorlopige verklaring op basis van de literatuur gegeven. Vervolgens wordt die verklaring getoetst met behulp van een empirische analyse. Er wordt een vergelijking gemaakt tussen de groep participanten en de groep niet-participanten. Hier wordt wederom gebruik gemaakt van schriftelijke enquêtes die zijn verspreid onder de verschillende groepen die tijdens het selectieproces zijn afgevallen en de Burgerforumleden.

1.4 Dataverzameling

Tabel 1: Dataverzameling

	Selectiegroepen	N=	Samenstelling	Herkomst data
1. Nederlandse kiesgerechtigde bevolking	Populatie	+/- 12 miljoen	Nederlandse kiesgerechtigde bevolking	CBS
	NKO 2006	+/- 2700	Steekproef uit de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking	NKO 2006
	Genodigden	50.400	Genodigden voor BF, willekeurige steekproef uit GBA	Administratie Projectsecretariaat
2. Niet-deelnemers	Geen reactie	44.624	Genodigden die geen reactie hebben gegeven, middels aanmelding of kandidaatstelling	Administratie Projectsecretariaat
	Selectie	863	Willekeurige steekproef uit de groep geen reactie	Schriftelijke enquêtes, beantwoord voor start Burgerforum
3. Aanmeldingen	Aanmeldingen	3.121	Genodigden die zich hebben aangemeld voor een van de informatiebijeenkomsten	Administratie Projectsecretariaat
4. Kandidaten	Kandidaten	1.732	Genodigden die zich kandidaat hebben gesteld voor het Burgerforum	Administratie Projectsecretariaat
	Belangstellenden	280	Gestratificeerde steekproef uit groep kandidaten die niet zijn geselecteerd voor BF	Schriftelijke enquêtes, beantwoord voor start Burgerforum
	Burgerforumleden	143	Alle deelnemers BF, gestratificeerde steekproef uit kandidaten	Schriftelijke enquêtes, beantwoord voor start Burgerforum (m.u.v. achtergrondkenmerken) en administratie Projectsecretariaat

Om een vergelijking tussen de Burgerforumleden en de populatie te maken, gebruiken we enquêtes die verspreid zijn onder de burgerforumleden, de mensen die graag mee wilden doen, maar niet zijn ingeloot (de belangstellenden), de genodigden die niet mee wilden aan het burgerforum (de selectiegroep) en gegevens die bekend zijn over de gehele populatie. Daarnaast zijn er gegevens gebruikt uit de administratie van het projectsecretariaat van het Burgerforum (zie tabel 1 voor een overzicht). Alle 143 burgerforumleden hebben schriftelijke vragenlijsten

ontvangen. Over de gehele periode hebben ze vijf vragenlijsten ontvangen. De respons varieerde tussen de 77% en 87%. Voor de meeste analyses in dit rapport is alleen gebruik gemaakt van de eerste vragenlijst, die voorafgaand aan het Burgerforum is verspreid. Op dat moment hadden de Burgerforumleden alleen een informatiebijeenkomst bijgewoond. Alleen voor variabelen die niet veranderen tijdens het proces (achtergrondkenmerken) is ook gebruik gemaakt van vragenlijsten die op een later moment zijn verspreid. Uit de groep belangstellenden (N=1589), is een steekproef getrokken van 280 mensen. De belangstellenden zijn mensen die zich wel kandidaat hebben gesteld voor het Burgerforum, maar niet zijn geselecteerd. Zij zijn op dezelfde manier geselecteerd als de burgerforumleden zijn geloot, dus gestratificeerd naar provincie en geslacht. Zij hebben op twee momenten een vragenlijst ingevuld: voordat het burgerforum van start ging en na afloop van het proces. De respons van de eerste vragenlijst lag op 40%. De kenmerken van de populatie zijn op twee manieren gemeten. In de eerste plaats zijn de mensen onderzocht die niet wilden meedoen aan het burgerforum, maar wel zijn uitgenodigd. Vervolgens de meeste mensen van de genodigden behoren tot deze selectiegroep. De groep genodigden is representatief voor de gehele Nederlandse bevolking. Er waren ongeveer 47.000 mensen die wel waren uitgenodigd, maar verder geen enkele reactie hadden gegeven. Dit noemen we de “selectiegroep”. Daaruit is een willekeurige steekproef van 863 respondenten getrokken. De respons op de vragenlijsten van deze groep was 20%. Aangezien de meeste personen van de groep genodigden tot de groep “geen reactie” behoren, beschouwen we de steekproef “selectie” voor sommige analyses als representatief voor de gehele Nederlandse bevolking. Tenslotte maken we nog gebruik van gegevens die bekend zijn over de gehele populatie, dus over de gehele Nederlandse kiesgerechtigde bevolking. We gebruiken hiertoe gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek en gegevens uit het Nationaal Kiezersonderzoek 2006.

Voor het verklarende gedeelte van het verslag maken we wederom gebruik van de enquêtes die verspreid zijn onder Burgerforumleden (voor aanvang van het proces) en de selectiegroep.

1.5 Opzet van het verslag

In hoofdstuk 2 wordt een normatief kader geschetst, van waaruit we criteria afleiden die gesteld kunnen worden aan een selectieproces van een burgerforum. Voor het Burgerforum zijn uiteindelijk 143 leden geselecteerd. Hoe is men gekomen tot deze selectie? Waarom heeft men gekozen voor dit aantal? Deze vragen worden beantwoord in hoofdstuk 3. In dit hoofdstuk wordt ook ingegaan op de vraag in hoeverre de geselecteerde burgerforumleden verschillen van de populatie en in hoeverre de mensen die niet hebben gereageerd op de uitnodiging verschillen van de mensen die wel graag mee wilden doen met het burgerforum. Vervolgens wordt bekeken of het selectieproces voldoet aan de gestelde criteria. Daarbij wordt onderzocht hoe de burgerforumleden zijn geselecteerd en hoe de burgerforumleden afwijken van Nederlandse bevolking. In hoofdstuk 4 geven we een voorlopige verklaring voor politieke participatie. We toetsen vervolgens in hoofdstuk 5 in hoeverre verklaringen voor politieke participatie ook opgaan voor het meedoen aan een Burgerforum.

2. Overwegingen bij het selectieproces

Om te beoordelen of het selectieproces van de burgerforumleden op een goede manier heeft plaatsgevonden, is het nodig te bekijken aan welke criteria een selectieproces moet voldoen. Een belangrijk doel van deliberatieve democratie is dat het leidt tot meer legitieme vormen van autoriteit (Cooke, 2000). Hoe krijgt een burgerforum legitimiteit? Deze vraag wordt beantwoord in § 2.1. Daarin zal blijken dat legitimiteit mede afhankelijk is van de manier waarop een Burgerforum is geselecteerd. Daarbij staat de mate waarin het Burgerforum een afspiegeling vormt van de bevolking centraal. In § 2.2 wordt er nader ingegaan op het idee van afspiegeling, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen wat wordt afgespiegeld en de manier waarop afspiegeling plaatsvindt. In §2.3 wordt er ingegaan op het criterium van werkbaarheid en in § 2.4 wordt ingegaan op criteria die te maken hebben met de participatie aan een Burgerforum. In §2.5 zullen er verschillende mogelijke selectieprocedures worden besproken met de gevolgen voor de genoemde criteria en afspiegeling.

2.1 Legitimiteit

Deliberatieve democratie zou moeten leiden tot een legitieme vorm van autoriteit (Smith & Wales, 2000: 53). Dat wil zeggen dat een advies van een Burgerforum, wat een praktische toepassing is van deliberatieve democratie, meer is dan een advies van zomaar een groep mensen. Door de speciale samenstelling van de groep en het proces waarin het advies tot stand is gekomen, heeft het advies een bepaalde legitimiteit. Deze legitimiteit kunnen we vergelijken met een besluit van een gekozen volksvertegenwoordiging. Een volksvertegenwoordiging is een voorbeeld van representatieve democratie. Democratie betekende in het oude Athene regeren door het volk. Hier was een vorm van directe democratie, waar alle burgers⁴ direct konden deelnemen aan de besluitvorming. Een moderne democratie is een representatieve democratie, omdat het praktisch niet mogelijk is dat alle burgers betrokken zijn in besluitvorming (Thomassen, 1991: 166-7). Dit betekent dat een kleine groep mensen beslissingen neemt namens een grote groep mensen. Dit noemen we representatie. Meestal denken we bij representatie aan verkiezingen. Verkiezingen geven de gekozenen legitimiteit om beslissingen te nemen namens burgers (Brown, 2006). Democratische verkiezingen geven parlementariërs in de eerste plaats autoriteit. Omdat een bepaald aantal mensen op de volksvertegenwoordigers heeft gestemd, of -in een gesloten lijstenstelsel- op de partij waar ze op de lijst staan, hebben volksvertegenwoordigers de autoriteit om in het parlement op te treden en besluiten te nemen namens het volk. Het tweede element van representatie is verantwoording (Brown, 2006). Parlementariërs of hun partijen kunnen afgerekend worden op hun handelingen en besluiten in het parlement. Als deze handelingen de burgers namelijk niet bevallen, kunnen de burgers bij de volgende verkiezingen besluiten om niet meer op hen te stemmen. Op deze manier kunnen burgers door middel van verkiezingen het gedrag van parlementariërs sturen. Verkiezingen staan centraal bij de legitimiteit van een parlement.

Een burgerforum wordt niet gekozen. Als dit wel het geval zou zijn dan zou er geen deliberatieproces kunnen plaatsvinden zoals dit is bedoeld. In de eerste plaats veronderstelt een deliberatieproces namelijk dat alle deelnemers open het proces ingaan en dat ze hun voorkeuren kunnen veranderen als ze argumenten of oplossingen van anderen horen. Leden van een burgerforum moeten dus volledig vrij zijn in hun handelen. Als individu vertegenwoordigen ze alleen zichzelf en ze hoeven niet namens anderen te spreken en te handelen. Ze kunnen enkel en

⁴ In Athene behoorden slaven en vrouwen niet tot de 'burgers'. Zij namen dus niet deel aan de democratische besluitvorming.

alleen handelen op basis van hun eigen ervaringen, inzichten en emoties (Pitkin, 1967: 83-91; Mansbridge, 2003: 522). Gekozen vertegenwoordigers gaan niet volledig open het debat in en zijn niet volledig vrij in hun handelen. Ze handelen namens het volk. Uiteindelijk bepalen onderhandelingen en stemmingen de uiteindelijke besluitvorming. Dit is geen deliberatief proces. Een tweede reden waarom het niet goed zou zijn voor het deliberatieve proces als een Burgerforum wordt gekozen, is dat verkiezingen geen garantie geven voor een grote diversiteit aan kenmerken, ervaringen en sociale perspectieven van de leden. Iedereen is vrij om te kiezen wie hij of zij wil, dus een Burgerforum zou dan in theorie kunnen bestaan uit allemaal hoogopgeleide blanke mannen van middelbare leeftijd. Dit biedt geen diversiteit aan sociale perspectieven en dat zal uiteindelijk niet leiden tot beter geïnformeerde beslissingen, wat een belangrijk doel is van deliberatieve democratie.

Burgerforumleden hebben geen autoriteit om namens anderen op te treden en ze hoeven geen verantwoording af te leggen voor hun handelen. Mensen kunnen alleen verantwoordelijk worden gehouden voor wat ze hebben gedaan en niet voor wie ze zijn (Pitkin, 1967). Burgerforumleden worden geselecteerd op basis van wie ze zijn. Ze hoeven aan niemand verantwoording af te leggen voor hun acties (Mansbridge, 2003). De enige manier waarop ze verantwoording afleggen is met het uiteindelijke advies. Dit advies is echter een advies van het Burgerforum als geheel en is niet te herleiden tot individuele handelingen. Als individu kunnen Burgerforumleden dus niet verantwoordelijk worden gehouden. De legitimiteit van een Burgerforum is gebaseerd op het feit dat ze lijken op de populatie die ze vertegenwoordigen (Pitkin, 1967: 4). Dit derde element van representatie noemen we afspiegeling en wordt ook wel 'beschrijvende representatie' genoemd. John Adams drukte het zo uit: '*[a representative legislature] should be an exact portrait, in miniature, of the people at large, as it should think, feel, reason and act like them*' (in: Thomassen, 1991: 176). Vertegenwoordigers en degenen die zij vertegenwoordigen worden bij afspiegeling niet gebonden door verkiezingen en communicatie tussen verkiezingen, maar vertegenwoordigers gedragen zich als vanzelf zoals degenen die zij vertegenwoordigen, doordat ze op hen lijken. Daarbij moet worden opgemerkt dat individuele Burgerforumleden niet een bepaalde groep mensen vertegenwoordigen, maar het Burgerforum als geheel vertegenwoordigt wel de samenleving. De mate waarin een Burgerforum een afspiegeling vormt van de samenleving bepaalt de legitimiteit van het forum en het uiteindelijke advies. Hoe deze afspiegeling eruit zou moeten zien wordt besproken in de volgende paragraaf.

2.2 Afspiegeling

Niet alle auteurs zijn het er over eens hoe een afspiegeling van de samenleving eruit moet zien. In deze paragraaf geven we antwoord op de vraag wat wordt afgespiegeld, standpunten of kenmerken van mensen. Daarnaast onderscheiden we twee manieren waarop kan worden afgespiegeld, door evenredigheid en door diversiteit.

2.2.1 Kenmerken en opvattingen

De meeste auteurs die over afspiegeling schrijven (Fiskin, 1995; Brown, 2006), gaan alleen maar in op de manier waarop iets moet worden afgespiegeld. Het blijft vaag wat er nu precies moet worden afgespiegeld. We maken een onderscheid tussen de afspiegeling van kenmerken en van opvattingen. In de eerste plaats kan worden gedacht aan een evenredige afspiegeling van *opvattingen*. De opvattingen die mensen hebben over bepaalde kwesties bepalen het startpunt van het deliberatieproces. Er vindt discussie en afweging van argumenten plaats en vervolgens wordt op basis hiervan een beslissing genomen. Wat de opvattingen van mensen zijn is niet altijd vast te stellen. Bovendien is het moeilijk vast te stellen welke opvattingen relevant zijn voor het

onderwerp dat ter discussie staat. Daarom kijken we ook naar de kenmerken van personen. Er hangt veel af van het perspectief waarmee naar een probleem wordt gekeken. Een sociaal perspectief bestaat uit een combinatie van ervaringen en emoties die worden gedeeld met een bepaalde sociale groep (Brown, 2006: 218). Voorbeelden van dit soort ervaringen zijn bijvoorbeeld het gediscrimineerd worden op basis van ras of het hebben van de mogelijkheid om zwanger te worden. De sociale groep waaruit iemand afkomstig is bepaalt dus zijn of haar perspectief. We kunnen sociale groepen onderscheiden op basis van kenmerken, zoals bijvoorbeeld inkomen en geslacht. Deze kenmerken bepalen gedeeltelijk de manier waarop mensen het proces ingaan en ze bepalen ook het gedrag tijdens het deliberatieproces. Het is dus ook belangrijk dat een burgerforum een afspiegeling van kenmerken vormt.

2.2.2 Evenredigheid en diversiteit

We hebben gezien dat een burgerforum zowel een afspiegeling van kenmerken, als van opvattingen moet zijn. We maken ook een onderscheid tussen de manier waarop deze kenmerken of opvattingen worden afgespiegeld. We onderscheiden hierbij evenredige en diverse afspiegeling.

Fishkin (1995) spreekt van een volmaakt representatieve groep, zodat bij het deliberatieproces sprake is van een soort microkosmos van de samenleving als geheel. De geselecteerde groep mensen maakt een bepaald proces door (in het geval van Fishkin zou dat een deliberatieve poll zijn), waardoor zij een bepaalde mening vormen. Als de geselecteerde groep mensen een exacte en evenredige afspiegeling van de samenleving als geheel is, mag verondersteld worden dat wanneer de hele samenleving dezelfde ervaringen zou doormaken als de geselecteerde groep, zij tot dezelfde conclusie zouden komen. Fishkin (1995) formuleert dit zo: *“A deliberative poll attempts to model what the public would think, had it a better opportunity to consider the question at issue”*. Dit noemen we een evenredige afspiegeling. Deze vorm van representatie zou dan het beste kunnen worden bereikt door middel van aselecte steekproeven. Daarbij gaat Fishkin (1995) wel uit van een zeer hoge respons (bijna iedereen moet of wil meedoen).

Een volmaakt evenredige afspiegeling is een utopie. Er kunnen ontelbaar veel sociale groepen en opvattingen worden onderscheiden. Er is altijd een kans dat een bepaalde sociale groep of opvatting niet is vertegenwoordigd. Deze kans is alleen maar groter wanneer er een lage respons is op de aselecte steekproef. Een andere manier om te kijken naar afspiegeling is om de diversiteit te beoordelen. Daarbij staat niet centraal of kenmerken en opvattingen in dezelfde mate aanwezig zijn als in de samenleving, maar dat er zoveel mogelijk verschillende kenmerken en opvattingen aanwezig zijn. Dit noemen we diversiteit. Wanneer men zich op een divers burgerpanel richt, is de kans groot dat veel burgers zich vertegenwoordigd voelen door het burgerpanel (Smith & Wales, 2000: 57). Hoe meer divers het burgerpanel is, des te meer sociale groepen zullen er vertegenwoordigd zijn. En hoe meer sociale groepen er in het forum vertegenwoordigd zijn, hoe groter de kans is dat mensen zich zullen herkennen in het forum. Er moet dus een zo groot mogelijke diversiteit van kenmerken in een burgerforum zijn. Het is belangrijk dat er een grote diversiteit van opvattingen is in het forum, zodat iedereen zijn of haar opvatting vertegenwoordigd ziet in het forum. Deze herkenbaarheid levert een bijdrage aan een betrouwbare en legitieme vorm van politieke autoriteit.

Diversiteit speelt ook een grote rol bij een ander doel van deliberatieve democratie: beter geïnformeerde beslissingen. Wanneer we uitgaan van de veronderstelling dat men op basis van redelijke argumenten uiteindelijk tot de beste beslissing komt, is het proces gebaat bij zoveel mogelijk verschillende argumenten. Wanneer de aanwezigheid van minderheidsgroeperingen vereist is, omdat zij daar hun specifieke ervaringen en achtergronden een speciale bijdrage aan het deliberatieproces kunnen leveren, kan men kiezen voor bepaalde selectiemechanismen die

hun aanwezigheid verzekeren. Als een vraagstuk van een burgerpanel ingewikkeld is kun je niet volstaan met de vertegenwoordiging van een aantal politieke belangen. Een alternatief hiervoor is om mensen te selecteren op basis van verschillende sociale perspectieven. Daartoe moeten eerst een aantal sociale groepen onderscheiden worden. Een verscheidenheid van sociale perspectieven zal uiteindelijk leiden tot de meest rationele en wenselijke uitkomst van het deliberatieproces (Brown, 2006). We kunnen kijken hoe divers de meningen en standpunten zijn die binnen een burgerpanel leven. Hierbij is de redenering dat hoe meer verschillende argumenten er met elkaar worden gedeeld, hoe beter geïnformeerd en redelijker de uiteindelijke beslissing van het panel zal zijn. Tijdens het deliberatieproces nemen de burgerpanelleden kennis van deze argumenten en op basis van wie ze zijn en hun ervaringen nemen ze hierover zelf een standpunt in. Sommigen zullen al wel bevooroordeeld zijn en sommigen zullen meer onbevangen het proces ingaan, maar de kern is dat wie je bent uiteindelijk zal bepalen wat je vindt.

2.3 Werkbaarheid

Om tot beter geïnformeerde beslissingen en een betere afspiegeling te komen is het met betrekking tot het selectieproces dus van belang dat de diversiteit van ervaringen, achtergronden en standpunten zo groot mogelijk is. Hier zit echter wel een grens aan. Iedereen moet immers wel in staat zijn om van elkaars gedachten op de hoogte te komen. Er kunnen dus niet oneindig veel deelnemers aan een deliberatieproces zijn. Dit criterium van “werkbaarheid” is iets wat in de literatuur nauwelijks ter sprake komt, als ware de grootte van een burgerpanel een gegeven. We evalueren in dit verslag echter het selectieproces in zijn geheel, dus ook de keuze voor het aantal deelnemers. Daarbij is dus van belang of er bij deze keuze voor het aantal deelnemers rekening is gehouden met de werkbaarheid. Dat betekent concreet dat elke deelnemer in staat moet zijn kennis te nemen van de ervaringen en standpunten van elke andere deelnemer binnen de beschikbare tijd voor het deliberatieproces.

2.4 Participatie

Deliberatieve democratie zou moeten leiden tot een actievere vorm van burgerschap. In de eerste plaats voor de deelnemers zelf, maar ook als voorbeeld van welke invloed burgers kunnen hebben, voor de samenleving als geheel. Het is dan echter wel van belang dat iedereen een gelijke kans heeft deel te nemen. Iedereen moet het idee hebben dat hij of zij een kans maakt te worden geselecteerd. Geen enkele groep mag systematisch worden uitgesloten. Dit criterium van ‘inclusiviteit’ (Smith & Wales, 2000: 53) houdt in dat in principe alle burgers mogen deelnemen aan het proces en dat iedereen gelijke kansen heeft om voorstellen te doen en zijn of haar waarden, opvattingen en belangen te uiten. Alle burgers van Nederland zouden dus eigenlijk mee mogen doen aan het burgerforum, maar omdat dit praktisch niet haalbaar en wellicht ook niet wenselijk is, wordt dit ideaal benaderd door te streven naar een representatieve selectie van burgers die kan steunen op een grote verscheidenheid aan ervaringen en achtergronden (Smith & Wales: 56). Een andere mogelijkheid om tegemoet te komen aan het criterium van participatie is om mensen zich eerst vrijwillig te laten aanmelden en uit deze aanmeldingen vervolgens een steekproef te trekken (Barber 1984). Iedereen heeft dan in de eerste plaats een gelijke mogelijkheid om mee te doen. Een aantal mogelijke procedures zullen in paragraaf 2.5 verder worden besproken

Het is niet alleen van belang dat iedereen een gelijke kans maakt geselecteerd te worden voor een burgerpanel, maar het is ook van belang uit welke populatie deze mensen worden geselecteerd. De besluitvorming heeft namelijk niet altijd op alle mensen evenveel invloed. De populatie waaruit deelnemers geselecteerd moeten worden, hoeft niet overeen te komen met de

bestaande grenzen van de politieke autoriteiten. Het hoeven dus niet perse alle inwoners van een bepaald land, provincie of gemeente te zijn. Het kunnen ook de inwoners van een bepaalde regio zijn, bij een regionaal probleem of alle burgers van boven de 60 jaar, bij een probleem dat vooral ouderen aangaat. Dit is vooral van toepassing wanneer een lokale autoriteit een burgerpanel wil instellen. Bij het bepalen van de steekproefpopulatie moet er in ieder geval gekeken worden naar de aard en schaal van het probleem waarvoor een burgerpanel is ingesteld (Smith & Wales, 2000).

Tabel 2: Doelen en criteria

Doelen	Criteria
Betrouwbare en legitieme vormen van politieke autoriteit	Evenredige en diverse afspiegeling
Beter geïnformeerde beslissingen	Diverse afspiegeling Beperkte omvang
Actieve vorm van burgerschap	Participatie: - Juiste populatie - Gelijke mogelijkheid - Gelijke kans

In Tabel 2 staan de genoemde criteria per doel samengevat. Zoals eerder gezegd zullen sommige criteria meerdere doelen dienen. Diversiteit van kenmerken zorgt bijvoorbeeld niet alleen voor beter geïnformeerde beslissingen, maar ook via een betere afspiegeling, voor een grotere betrouwbaarheid en legitimiteit van het advies. De meeste criteria weerspiegelen een ideaal. In de praktijk zal het zeer moeilijk zijn om hier volledig aan te voldoen. Een volmaakt evenredige afspiegeling van de samenleving binnen een burgerpanel is praktisch niet haalbaar. Zelfs theoretisch is dit moeilijk voor te stellen.

2.5 Mogelijke procedures met hun gevolgen

Er is tijdens de bespreking van de criteria al een aantal mogelijke selectieprocedures en selectiemethoden naar voren gekomen. Het wordt nu tijd om de verschillende keuzes die men op dit gebied kan maken op een rij te zetten. Voor de selectie van een burgerpanel kan men verschillende keuzes maken. Elke keuze heeft gevolgen voor de criteria die eerder zijn besproken. Voor het ontwerp van een selectieproces moet men een aantal stappen zetten.

- Stap 1: bepaal de populatie
- Stap 2: bepaal de procedure van samenstelling
- Stap 3: bepaal de groeps grootte
- Stap 3: kies de selectiemethode (s)

2.5.1 Populatie

In de eerste plaats moet de ontwerper van het selectieproces de populatie kiezen. De uitnodigingen voor deelname aan een burgerpanel zullen onder (een gedeelte van) deze populatie worden verspreid. Wat de juiste populatie is, is al aan de orde gekomen in paragraaf 2.4 en hangt samen met de aard en de reikwijdte van het advies van het burgerpanel.

2.5.2 Procedure van samenstelling

In de tweede plaats moet de ontwerper van het selectieproces een procedure kiezen (zie Tabel 3) en een groeps grootte. Er zijn vier mogelijkheden. De eerste mogelijkheid is om de gehele populatie uit te nodigen zich kandidaat te stellen voor een burgerpanel. Vervolgens nodig je iedereen uit die zich kandidaat stelt. De tweede mogelijkheid is om na de uitnodiging aan de hele populatie een selectie te maken uit de aanmeldingen.⁵ De derde mogelijkheid is om eerst een selectie te maken uit de populatie. Deze mensen nodig je vervolgens uit om deel te nemen aan een burgerpanel. Iedereen die mee wil doen zit automatisch in het panel. De groeps grootte staat dus niet van tevoren vast. De vierde mogelijkheid is om eerst een selectie te maken uit de populatie en vervolgens deze selectie uitnodigen om zich kandidaat te stellen voor het burgerpanel. Uit deze kandidaten maak je dan tenslotte een tweede selectie.

Tabel 3: Vier mogelijke selectieprocedures

1 ^e stap	2 ^e stap	3 ^e stap
1. uitnodiging tot deelname		
2. uitnodiging tot deelname	selectie	
3. selectie	uitnodiging tot deelname	
4. selectie	uitnodiging tot deelname	selectie

Wanneer de prioriteit ligt bij het criterium van gelijke mogelijkheden voor iedereen, kan men het beste kiezen voor de eerste mogelijkheid. Iedereen heeft de mogelijkheid om deel te nemen. Men heeft dan echter geen enkele invloed op de evenredigheid en diversiteit van de groep. Ook de tweede procedure biedt iedereen in beginsel een gelijke mogelijkheid om deel te nemen. Het wordt met deze procedure echter wel zeer moeilijk om een zekere evenredigheid en diversiteit van het burgerpanel te waarborgen. De kans bestaat namelijk dat een heleboel burgers zich door deze procedure minder “geroepen” voelen om deel te nemen. Er zullen immers altijd andere burgers zijn die meer tijd en interesse hebben. Er moet dan een selectie worden gemaakt uit een groep mensen die waarschijnlijk toch al politiek actiever is.

Wanneer men eerst een selectie maakt uit de populatie is het makkelijker om deze mensen persoonlijk te benaderen. Daardoor is de kans op een hogere respons groter. De vierde mogelijkheid, waarbij na de uitnodiging nog een selectie wordt gemaakt, biedt twee voordelen. In de eerste plaats heeft de ontwerper invloed op de grootte van het panel en kan daarmee voldoen aan het criterium van werkbaarheid. Het tweede voordeel is dat een tweede selectie de ontwerper de kans biedt om invloed uit te oefenen op de evenredigheid en de afspiegeling van het burgerpanel. Dit is alleen mogelijk wanneer hij gebruik maakt van een andere selectiemethode dan een aselechte steekproef. Hij kan bijvoorbeeld gebruik maken van een gestratificeerde steekproef. Een belangrijk nadeel van deze mogelijkheid is dat met deze tweede selectie niet iedereen meer dezelfde kans heeft om te worden geselecteerd. Hiermee wordt niet voldaan aan het criterium van gelijke kansen.

2.5.3 Groeps grootte

Nadat de grootte van de groep is bepaald, moet de ontwerper van het selectieproces de groeps grootte bepalen. De grootte van de selectie is afhankelijk van wat je een werkbare groeps grootte acht. Deze grootte is helemaal vrij, maar eerder besproken burgerpanels variëren in omvang van 8 tot een paar honderd personen. Over het algemeen geldt dat er een afweging moet worden gemaakt tussen werkbaarheid en afspiegeling. Een kleine groep zal eerder voldoen aan het criterium van werkbaarheid, terwijl een grotere groep een betere afspiegeling zal vormen.

⁵ De verschillende mogelijkheden voor selectiemethoden worden in paragraaf 2.5.4 besproken

2.5.4 Selectiemethoden

In de besproken procedures komt een aantal selectiemomenten naar voren. Deze selecties kunnen op verschillende manieren plaatsvinden. In deze paragraaf beperken we ons tot de selectiemethoden die in de literatuur over burgerpanels naar voren zijn gekomen. De volgende methoden komen aan de orde:

- Enkelvoudige aselechte steekproef
- Gestratificeerde steekproef
- Vertegenwoordiging van minderheidsgroepen

Een methode die door veel auteurs wordt genoemd en soms zelfs als uitgangspunt wordt genomen is de enkelvoudige aselechte of 'simple random' steekproef (Brown, 2006: 2000; Fishkin, 1995; Renn et al., 1995). Bij deze steekproef heeft iedere persoon uit de populatie een gelijke kans om te worden geselecteerd, onafhankelijk van elke andere gebeurtenis in een selectieproces (Babbie, 2007). Meestal wordt gebruik gemaakt van een stapgetal. Als de populatie bijvoorbeeld uit 10.000 personen bestaat en je wilt een steekproef van 1000 personen, dan kies je elke 10^e persoon. Het eerste getal wordt dan willekeurig (bijvoorbeeld door een computer) gekozen. Dit noemen we systematische steekproeven.

Bij een gestratificeerde steekproef worden er speciale maatregelen getroffen om de representativiteit van een steekproef te waarborgen. De populatie wordt dan eerst onderverdeeld in een aantal groepen, bijvoorbeeld een indeling naar provincie. Per groep wordt dan een aselechte steekproef getrokken. De verhouding van aantallen zijn voor de groepen in de steekproeven dezelfde als in de populatie. Als er in de populatie twee keer zoveel mensen in Gelderland wonen als in Zeeland, zullen er in de steekproef ook twee keer zoveel mensen uit Gelderland dan uit Zeeland zitten. Bij deze steekproef heeft dus nog steeds iedereen een gelijke kans om te worden geselecteerd, maar er wordt voor de afspiegeling minder aan het 'toeval' overgelaten.

De laatste mogelijkheid is om als ontwerper van een selectieproces te kiezen voor een vertegenwoordiging van bepaalde groepen. Brown (2006:220) noemt dit een dwarsdoorsnede van de maatschappij. Hierbij wordt van elke sociale groep die relevant wordt geacht voor het onderwerp minimaal één persoon geselecteerd. Deze sociale groepen hoeven elkaar overigens niet uit te sluiten. Men kan bijvoorbeeld kiezen om minimaal één persoon van allochtone afkomst te selecteren en minimaal één persoon uit de laagste inkomensgroep. Het kan natuurlijk zo zijn dat iemand tot beide groepen behoort.

Een combinatie van bovenstaande selectiemethoden in één en dezelfde selectieprocedure is ook mogelijk. Wanneer een ontwerper kiest voor twee selectiemomenten kan hij immers twee verschillende selectiemethoden gebruiken. Bijvoorbeeld een enkelvoudige willekeurige steekproef in de eerste ronde en een gestratificeerde steekproef in de tweede ronde. Daarnaast is het ook mogelijk om in één selectieronde verschillende methoden te combineren. Een ontwerper kan het belangrijk vinden om een aantal sociale groepen vertegenwoordigd te zien. Hij reserveert daar vervolgens een aantal plekken in het burgerpanel voor. Deze plekken vult hij met mensen die tot deze groepen behoren. Vervolgens vult hij de rest van de plekken door middel van een enkelvoudige steekproef uit de hele populatie.

Het grote voordeel van een enkelvoudige aselechte steekproef is dat alle personen uit de populatie een gelijke kans hebben om te worden geselecteerd. Dit geldt voor zowel de eerste als de tweede selectieronde. Verder wordt het aan het toeval overgelaten in hoeverre de groep een afspiegeling vormt van de samenleving. Een gestratificeerde steekproef biedt wel de kans voor de ontwerper om daar invloed op uit te oefenen. Door de populatie op te delen in verschillende sociale groepen, zorgt de ontwerper er in ieder geval voor dat elke onderscheiden sociale groep is vertegenwoordigd. Dit waarborgt een evenredigheid, maar ook een diversiteit van kenmerken.

Wanneer een gestratificeerde steekproef in de eerste selectieronde wordt toegepast heeft iedereen uit de populatie nog steeds een gelijk kans om te worden geselecteerd. Daarna kan echter nog steeds zelfselectie plaatsvinden (mensen kiezen zelf of ze willen meedoen), dus een tweede selectieronde is noodzakelijk om de diversiteit en evenredigheid te waarborgen. Wanneer men de verhoudingen uit de oorspronkelijke populatie wil behouden, hebben niet alle kandidaten meer een gelijke kans om te worden geselecteerd. Bepaalde groepen kunnen immers inmiddels al oververtegenwoordigd zijn. Het is erg lastig om via een gestratificeerde steekproef de diversiteit en evenredigheid van standpunten te waarborgen. Standpunten van de populatie over het te bespreken onderwerp zijn meestal niet bekend en bovendien moeilijk te bepalen. Daarnaast sluiten standpunten elkaar niet altijd uit. Een persoon kan verschillende standpunten hebben over een onderwerp. Evenredigheid van standpunten kan dus alleen worden nagestreefd met een enkelvoudige willekeurige steekproef, waarbij dus wel het risico bestaat dat er veel geselecteerden zijn met een wat afwijkend standpunt over het te bespreken onderwerp. Een en ander hangt weer samen met de respons, dus hoeveel mensen de selectie accepteren. Hoe lager de respons, hoe groter de kans op afwijkingen. Dit wordt verder besproken in hoofdstuk 4. Bij een tweede selectieronde zou wel gebruik kunnen worden gemaakt van een gestratificeerde steekproef om de diversiteit van standpunten te waarborgen. Afhankelijk van de aard van het onderwerp waarover gediscussieerd gaat worden kunnen bepaalde visies in kaart worden gebracht (tijdens een bijeenkomst van de kandidaten bijvoorbeeld) en vervolgens als basis dienen voor een indeling naar standpunten. Hierdoor kan een zekere diversiteit gewaarborgd worden. De laatste mogelijkheid is om bepaalde plekken te reserveren voor vertegenwoordigers van sociale groepen. Deze mensen worden dan geselecteerd op basis van hun kenmerken of standpunten. Dit bevordert de diversiteit van kenmerken en standpunten, maar het zal ten koste gaan van de criteria van gelijke kansen en evenredigheid. Een nadeel wat in het algemeen geldt voor een indeling naar groepen en standpunten is dat mensen ook een bepaalde verantwoording gaan voelen als lid van een bepaalde groep. Bij de bespreking van “autorisatie” en “verantwoording” als elementen van representatie is al aan de orde gekomen dat burgerpanelleden geselecteerd worden op basis van **wie** ze zijn. Bepaalde kenmerken kunnen natuurlijk onderdeel uitmaken van wie ze zijn, maar de burgerpanelleden moeten niet het gevoel krijgen dat ze in het panel zitten namens anderen. Voor het deliberatieproces is het van belang dat ze handelen vanuit hun eigen ervaringen en visies. Bij elke procedure waar de populatie wordt onderverdeeld in groepen moet hier rekening mee worden gehouden. Dit kan bijvoorbeeld door middel van een extra instructie voor de deelnemers. In onderstaand schema staan de selectiemethoden en criteria samengevat. Een + betekent dat de methode in de kolom in principe een goede keuze is wanneer men veel waarde hecht aan het criterium in de rij. Een – betekent dat de methode in principe een mindere keuze is wanneer men veel waarde hecht aan het criterium in de rij.

	Enkelvoudige aselecte steekproef	Gestratificeerde steekproef	Vertegenwoordiging van minderheidsgroepen
Gelijkheid	+	+	-
Evenredigheid van standpunten	+	-	-
Evenredigheid van kenmerken	-	+	-
Diversiteit van standpunten	+	-	+
Diversiteit van kenmerken	-	+	+

2.6 Conclusie

Het doel van deliberatieve democratie is dat het leidt tot meer legitieme vormen van autoriteit, beter geïnformeerde beslissingen en tot een meer actieve vorm van burgerschap. Om dit te bereiken moet er uit de juiste populatie worden geselecteerd, waarbij iedereen een gelijke mogelijkheid, of in ieder geval een gelijke kans moet hebben om deel te nemen. De selectie moet verder leiden tot een werkbare groeps grootte. Ook moet de groep een evenredige afspiegeling vormen van standpunten die er leven in de populatie en kenmerken van de populatie. Verder is het belangrijk dat er in de geselecteerde groep een zo groot mogelijk diversiteit is aan standpunten en kenmerken. Er is geen selectieprocedure die aan al deze criteria kan voldoen. Daarom moet bij de keuze van een selectieprocedure en selectiemethode een afweging worden gemaakt tussen criteria. In het volgende hoofdstuk wordt het gekozen selectieproces van het Burgerforum Kiesstelsel besproken en wordt gekeken in hoeverre het proces voldoet aan de genoemde criteria en welke afwegingen, deels impliciet, zijn gemaakt.

3. Selectie van de Burgerforumleden: proces en uitkomst

Tijdens een feestelijke bijeenkomst op vrijdag 24 maart 2006 installeerde minister Zalm, vice-premier van het tweede kabinet Balkenende, 143 burgerforumleden. Ze kregen de opdracht het beste kiesstelsel voor Nederland te vinden. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe men is gekomen tot de selectie van deze mensen en op welke kenmerken de 143 burgerforumleden afwijken van de populatie. Vervolgens worden het selectieproces en de uitkomsten ervan getoetst aan de criteria die we in het vorige hoofdstuk hebben gesteld.

3.1 Selectieproces

De selectie van Burgerforumleden heeft in een aantal stappen plaatsgevonden. In deze paragraaf wordt beschreven waarom men heeft gekozen voor het aantal van 143, uit welke groep de 143 mensen zijn geselecteerd en in welke stappen dit is gebeurd.

3.1.1 Omvang en steekproef

Voor de bepaling van de omvang van het Burgerforum is een afweging gemaakt tussen afspiegeling en werkbaarheid. In een brief aan de stelt minister Pechtold dat het voor de legitimiteit van het oordeel van het Burgerforum van belang is dat het forum breed is samengesteld. Idealiter zouden de leden zelfs een precieze afspiegeling van de bevolking moeten vormen. Om dit te bereiken zou het Burgerforum volgens de minister vele honderden leden moeten tellen. Om dat dit geen werkbare groeps grootte is heeft de minister gekozen voor 140 leden. Met deze groeps grootte kun je 'op een zinvolle en effectieve manier samenwerken, en kun je toch enige mate van afspiegeling bereiken, aldus de minister (Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties, 2006).

Het uitgangspunt voor de selectie was dat in beginsel iedere kiesgerechtigde Nederlandse burger deel moest kunnen uitmaken van het Burgerforum. Niet alle burgers zijn echter uitgenodigd voor het Burgerforum. Er is gekozen voor een enkelvoudige aselecte steekproef uit de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA). Iedere 120^e record werd geselecteerd uit een bestand van ruim 12 miljoen records. Dit resulteerde in een selectie van 100.000 mensen. 50.400 van deze mensen hebben een uitnodigingsbrief gekregen. De reden dat aanvankelijk 100.000 mensen zijn geselecteerd is dat wanneer de respons fors lager zou zijn dan de verwachte 1,5%, een nieuwe groep zou worden aangeschreven. Leden van de Staten-Generaal, ambtenaren werkzaam bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en leden van de Kiesraad waren uitgesloten van deelname aan het Burgerforum, om alle schijn van afhankelijkheid te voorkomen.

3.1.2 Stap 1: van uitnodiging tot informatiebijeenkomst

De groep van 50.400 geselecteerde burgers kreeg een brief, met daarin een uitnodiging voor een informatiebijeenkomst. Er zijn in totaal negen verschillende informatiebijeenkomsten gehouden. Deze vonden plaats in de periode van 22 februari tot en met 9 maart en werden achtereenvolgens gehouden in Eindhoven, Utrecht (4x), Zwolle, Groningen, Amsterdam en Oudenbosch. De meeste bijeenkomsten vonden gedurende de avonden doordeweeks plaats en vier bijeenkomsten vonden zaterdag overdag plaats. De verwachting was dat ongeveer 1,5% van de genodigden zich voor de bijeenkomsten zou aanmelden, dus ongeveer 750 mensen. De werkelijke response was veel hoger. Er waren 3.121 mensen die zich hebben aangemeld voor een bijeenkomst. Er kwamen uiteindelijk 2.042 mensen opdagen op de verschillende

informatiebijeenkomsten. Deze mensen kwamen uit het hele land (Tabel 4). Er waren meer mannen dan vrouwen op de bijeenkomst (Tabel 5). De aanwezigen op de informatiebijeenkomsten waren iets jonger dan gemiddeld (Tabel 6).

Tabel 4: Regio van herkomst van selectiegroepen

	West ⁶	Zuid	Oost	Noord	Totaal	N=
Genodigden ⁷	45%	32%	10%	13%	100%	50.400
Aanwezigen op informatiebijeenkomst ⁸	48%	30%	9%	13%	100%	2.042
Kandidaten ⁹	49%	28%	10%	13%	100%	1.732
Burgerforumleden	46%	31%	11%	12%	100%	143

Tabel 5: Geslacht van selectiegroepen

	Man	Vrouw	Totaal	N=
Genodigden	49%	51%	100%	50.400
Aanwezigen op informatiebijeenkomst	57%	43%	100%	2.042
Kandidaten	55%	45%	100%	1.732
Burgerforumleden	50%	50%	100%	143

Tabel 6: Leeftijd van selectiegroepen

	Gemiddelde leeftijd op 1 maart 2006	N=
Genodigden	48	50.400
Aanwezigen op informatiebijeenkomst	45	2.042
Kandidaten	45	1.732
Burgerforumleden	44	143

3.1.3 Stap 2: van informatiebijeenkomst tot aanmelding

Op de informatiebijeenkomsten hebben 1.732 mensen aangegeven zich kandidaat te stellen voor het Burgerforum. Daarbij waren iets meer mannen dan vrouwen (Tabel 5) en deze mensen zijn gemiddeld jonger dan de aanwezigen op de informatiebijeenkomst (Tabel 6). De uiteindelijke respons op de oorspronkelijke uitnodiging was dus $(1732 / 50.400 * 100\% =)$ 3,4 %.

3.1.4 Stap 3: van aanmelding tot loting

De eerste loting uit de groep van 1732 kandidaten vond plaats op zaterdag 11 maart 2006 en werd gedaan door een notaris. Omdat men een gelijke verdeling van geslacht en een goede verspreiding over het land wenselijke achtte, werd er per provincie geloot. Daarbij werden evenredig naar het aantal inwoners van de provincie, evenveel mannen als vrouwen gekozen. Ook

⁶ West: postcode 1000-3999; Zuid: postcode 4000-6999; Oost: postcode 7000-7999; Noord: postcode: 8000-9999; Gegevens zijn afkomstig uit de administratie van het projectsecretariaat van het Burgerforum.

⁷ Dit zijn de mensen die uitnodigingsbrief hebben gehad voor het Burgerforum.

⁸ Dit zijn de mensen die op een informatiebijeenkomst zijn geweest.

⁹ Dit zijn de mensen die zich kandidaat hebben gesteld voor het forum.

een spreiding van leeftijd werd wenselijk geacht, maar een stratificatie naar leeftijd werd niet nodig gevonden, omdat in de groep die zich had aangemeld alle leeftijdsgroepen waren vertegenwoordigd. De provincies werden vastgesteld op basis van de postcodes van de kandidaten.

Tijdens de loting bleek de indeling van deze postcodes naar provincies echter onjuist te zijn. In een aantal gevallen bleek de provincie waaruit kandidaten volgens deze indeling afkomstig zouden zijn niet overeen te komen met de werkelijke provincie van herkomst. De loting van 11 maart werd daarom ongeldig verklaard.

Op maandag 13 maart vond een nieuwe loting plaats, op dezelfde wijze als de eerste loting, maar ditmaal met de juiste indeling van provincies naar postcode. De mensen die op 11 maart waren ingeloot, maakten bij de tweede loting opnieuw een kans. Beide lotingen werden live op Internet uitgezonden.

De 140 mensen die waren ingeloot, zijn allen uitgenodigd voor de installatie op 24 maart. Van de 140 mensen die waren ingeloot konden er 4 niet worden bereikt. Daarom werd besloten 4 extra kandidaten uit te nodigen. Uiteindelijk waren bij de eerste bijeenkomst drie van de vier mensen die aanvankelijk niet waren bereikt toch aanwezig. Op deze bijeenkomst zijn dus 143 mensen gekomen die allen zijn geïnstalleerd als burgerforumlid door minister Zalm, in het bijzijn van minister Pechtold. Een gemiddeld burgerforumlid was 45 jaar, terwijl de gemiddelde burger die een uitnodiging heeft gekregen voor het burgerforum 49 was.

3.2 Beoordeling proces van selectie

Voor de selectie van het Burgerforum is gekozen voor een procedure met twee selectieronden. Voor de eerste ronde is een enkelvoudige willekeurige steekproef gebruikt. Vervolgens zijn de mensen uit deze steekproef uitgenodigd. Slechts 3,4% van deze mensen heeft zich vervolgens kandidaat gesteld. Voor de tweede ronde is een gestratificeerde steekproef getrokken (indeling naar provincie en geslacht). Daarbij zijn de verhoudingen van de groep genodigden gebruikt. Deze selecties hebben uiteindelijk geresulteerd in een groep van 143 burgerforumleden. Hoe evenredig en divers deze groep is samengesteld is aan de orde gekomen in de vorige paragraaf. We zullen nu bekijken of het beschreven proces van selectie voldoet aan de criteria, zoals beschreven in hoofdstuk 2.

We beoordelen in deze paragraaf in hoeverre burgers een gelijke mogelijkheid of gelijke kans hadden om geselecteerd te worden voor het Burgerforum kiesstelsel. Verder kijken we of er uit de juiste populatie is geselecteerd.

Er is voor het selectieproces van het Burgerforum kiesstelsel gekozen om niet alle kiesgerechtigde burgers uit te nodigen voor deelname aan het Burgerforum kiesstelsel, maar men heeft gekozen voor een selectie van 50.400 mensen. Niet iedereen heeft dus de mogelijkheid gehad om deel te kunnen nemen aan het Burgerforum. Tijdens het deliberatieproces zijn er wel mogelijkheden gecreëerd voor alle kiesgerechtigde burgers om aan de discussie deel te nemen.

De kans om te worden geselecteerd was in beginsel voor bijna elke kiesgerechtigde burger gelijk. Er is een personensteekproef getrokken uit de Gemeente Basisadministratie (GBA). Dit is een bestand waarin de bevolkingsadministraties van alle gemeenten in Nederland zijn gekoppeld. Alleen mensen die dus niet juist staan geregistreerd in de GBA maakten dus geen kans om in eerste instantie te worden geselecteerd. Dit kan bijvoorbeeld zijn door administratieve fouten. Het aantal fouten verschilt sterk per gemeente. Zo zijn in de gemeente Amsterdam de bewoningsgegevens op 15% van de adressen onjuist¹⁰. In de kleinere gemeente zullen er minder fouten zijn. Soms zijn deze fouten te wijten aan gemeenten zelf, maar vaker hebben mensen

¹⁰ www.congreswoonfraude.nl/programma.php, presentatie DPG Amsterdam, geraadpleegd op 15-08-07

zichzelf niet goed geregistreerd.¹¹ Hoe groot het aantal fouten in de gemeentelijke administratie ook is, de kans blijft klein om te worden geselecteerd, namelijk 50.400 op 12 miljoen, dat is een kans van 1 op 239.

Wanneer eenmaal een uitnodiging was ontvangen stond het iedereen vrij om naar een informatiebijeenkomst te komen en zich daar aan te melden voor het Burgerforum. Dit met uitzondering van Leden van de Staten-Generaal, ambtenaren werkzaam bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en leden van de Kiesraad. Zij waren uitgesloten van deelname aan het Burgerforum. Op het ministerie van BZK werken ruim 8.000 ambtenaren. De kans is dus groot dat enkele tientallen BZK-ambtenaren een uitnodigingsbrief hebben gekregen. Het Burgerforum werd geacht volledig onafhankelijk te zijn en daarom is deze uitsluiting te rechtvaardigen.

Nadat iemand zich heeft aangemeld voor het Burgerforum is de kans niet voor iedereen gelijk om te worden geselecteerd, omdat er een getrapte steekproef is gehouden. De indelingen die werden gebruikt voor deze steekproef waren op basis van de oorspronkelijke populatie gemaakt. De verhouding in het burgerforum tussen mannen en vrouwen en tussen de verschillende provincies van herkomst, waren gebaseerd op de aantallen van de gehele Nederlandse bevolking. Deze verhoudingen waren dus niet gebaseerd op de groep kandidaten. Een man uit het westen die zich had aangemeld had in de tweede ronde iets minder kans om te worden geselecteerd dan een vrouw uit het zuiden van het land. De kans lag gemiddeld voor iedereen overigens op 8,3%. Het verschil in selectiekans voor de kandidaten in de tweede ronde is overigens wel gerechtvaardigd. Er is voor deze methode gekozen om een zekere afspiegeling van het Burgerforum te waarborgen, en uiteindelijk is het belangrijkste dat iedereen in de **populatie** een gelijk kans heeft om te worden geselecteerd en dit was in beginsel wel het geval.

Men heeft gekozen om een steekproef te trekken uit alle kiesgerechtigde burgers. Een verandering van het kiesstelsel gaat hen inderdaad allemaal aan, omdat zij allemaal via een kiesstelsel invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling van het parlement. Een eventuele verandering van het kiesstelsel wordt echter niet van vandaag op morgen ingevoerd. Bovendien zal het de bedoeling zijn dat een ander kiesstelsel ook over een aantal jaren nog voldoet. Daarom hebben ook de toekomstige kiesgerechtigde burgers een belang in het vraagstuk van een verandering in het kiesstelsel. Dit zijn voornamelijk de jongeren onder de 18. De uitsluiting van deze jongeren is echter wel te rechtvaardigen, gezien de eisen die eraan deelnemers van het Burgerforum werden gesteld, zowel inhoudelijk als praktisch. Het gemis aan jongeren in het Burgerforum is overigens gecompenseerd met een speciale bijeenkomst voor jongeren gedurende het Burgerforum, waar de jongeren hun visies over kiesstelsel onder de aandacht van het Burgerforum konden brengen.

Globaal hadden alle kiesgerechtigde burgers een gelijke kans om te worden geselecteerd voor het Burgerforum. Een uitzondering zijn mensen die niet op een voor hun toegankelijk postadres staan geregistreerd in de GBA, kamerleden, kiesraadleden en ambtenaren van BZK. Zij maakten allen geen enkele kans op deelname. De opdrachtgever voor het Burgerforum (de minister) wilde in de eerste plaats een groep van 140 mensen. Dat betekent dat alleen optie 2 en 4 (zie tabel 2, p. 18) in aanmerking kwamen, waarbij als laatste stap een selectie was. Verder was het van belang dat het Burgerforum breed was samengesteld en daarmee een afspiegeling van de samenleving zou vormen. Hiervoor zijn verschillende methoden, maar de gekozen procedure in twee selectierondes (optie 4, tabel 2 p.18) biedt een goede basis. In de volgende paragrafen zullen we bekijken of de gekozen selectieprocedure daadwerkelijk heeft geleid tot een afspiegeling van de bevolking.

¹¹ www.bprbzk.nl, geraadpleegd op 15-08-07

3.3 Kenmerken van de burgerforumleden

In de vorige paragraaf is al een summier beschrijving gegeven van de verschillende groepen die tijdens het selectieproces zijn afgevallen. Daarbij is gebleken dat de burgerforumleden iets jonger zijn dan de groep mensen waaruit zij zijn geselecteerd. Voor de legitimiteit van het burgerforum is het echter van belang om te weten of de groep burgerforumleden op meer punten afwijkt van de populatie. De populatie is in dit geval de gehele kiesgerechtigde Nederlandse bevolking, waar het Burgerforum uit is geselecteerd. Voor de beschrijving van de populatie maken we gebruik van gegevens van het CBS, gegevens uit het Nationaal Kiezersonderzoek 2006, en gegevens uit het onderzoek onder de genodigden (de selectiegroep).

Er zijn veel factoren die een rol kunnen spelen bij de meningsvorming over kiesstelsel en die dus van belang kunnen zijn voor de uitkomst van het proces. In beginsel was echter de eis gesteld aan het burgerforum dat het “breed” zou moeten worden samengesteld en een afspiegeling zou moeten zijn van de bevolking. Daarom is het van belang om te kijken of de leden afwijken van de populatie voor wat betreft enkele achtergrondkenmerken. De minister heeft niet gedefinieerd wat hij met “breed” bedoelde, maar het lijkt ons belangrijk om enkele kenmerken die niet het gevolg zijn van een bepaalde houding ten aanzien van politiek, maar die er wel aan vooraf kunnen gaan. We kijken hier naar opleiding, religie, sociale klasse, beroep, gestemd bij verkiezingen en partijkeuze.

Naast kenmerken lijken opvattingen van belang. Daarbij is het van belang of de respondenten van tevoren al een sterke voorkeur hadden voor een bepaald kiesstelsel of voor bepaalde kenmerken van een kiesstelsel. Verder is het voor de uitkomst van het Burgerforum van belang of mensen bepaalde voorkeuren hadden ten aanzien van kiesstelsels en of ze geneigd zijn dingen te willen veranderen.

Wanneer de groep burgerforumleden voor wat betreft kenmerken of opvattingen significant afwijkt van de populatie is het dus geen evenredige afspiegeling. We testen dit met behulp van een χ^2 -toets. Verder onderzoeken we ook de diversiteit van het Burgerforum. Daarbij kijken we of alle kenmerken of opvattingen vertegenwoordigd zijn.

3.3.1 Opleidingsniveau

We zien dat de burgerforumleden gemiddeld hoger zijn opgeleid dan de populatie (Tabel 7). Het gaat hier om de hoogst genoten opleiding waarvoor het diploma is behaald. Van de burgerforumleden is 57% hoger opgeleid (HBO of Universiteit), terwijl maar 26% van de populatie (op basis van CBS-gegevens) hoger opgeleid is. Onder de burgerforumleden zijn ook minder mensen met een lagere opleiding (11%) dan in de populatie (33%). Wel zijn alle groepen, dus hoog- en laagopgeleiden, vertegenwoordigd.

Tabel 7: Opleiding

	Totale bevolking 15-64 jaar ¹²	BF-leden
Basisonderwijs	9%	1%
LTS/VMBO/Huishoudschool/VBO/LBO/ Mavo/VMBO-T/Mulo	24%	10%
VWO/Havo/HBS/MBO	41%	32%
HBO	16%	41%
Universiteit	10%	16%
Totaal	100%	100%
	N= 10.879.000	115

$\chi^2 = 61$, $df=3$, significant op 0,01 niveau¹³

3.3.2 Religie

Uit Tabel 8 blijkt dat burgerforumleden vaker dan de populatie aangeven dat ze zich tot geen kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekenen dan de populatie. Met name de katholieken en de moslims zijn ondervertegenwoordigd. De groep Burgerforumleden is wel zeer divers wat betreft religie. Onder de Burgerforumleden bevinden zich behalve de traditionele religies nog een aantal kleinere religies (categorie overig).

Tabel 8: Religie

	Totale bevolking vanaf 18 jaar ¹⁴	BF-leden
Geen	41%	51%
Rooms-Katholiek	30%	22%
Nederlands-Hervormd	12%	11%
Gereformeerd	6%	4%
Protestantse Kerk in Nederland	3%	4%
Islam	6%	2%
Overig	2%	6%
Totaal	100%	100%
	N= 21.706	113

$\chi^2=16$, $df=6$, significant op 0,05 niveau

¹² Gebaseerd op gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), gegevens over 2005

¹³ χ^2 is berekend voor de BF-leden, afgezet tegen de populatie (verwachte waarden).

¹⁴ Gebaseerd op gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), gegevens over 2004

3.3.3 Sociale klasse

We hebben de respondenten ook gevraagd tot welke sociale klasse ze zich rekenen. Dit geeft naast het opleidingsniveau een indicatie van het milieu waaruit de respondenten afkomstig zijn. Het blijkt toch dat de burgerforumleden zich vaker in de hogere klassen indelen en minder vaak in de arbeidersklasse (Tabel 9). Slechts 1 op de 20 burgerforumleden geeft aan tot de gewone arbeidersklasse te horen, terwijl dit in de populatie 1 op de 5 is.

Tabel 9: Sociale klasse

	NKO 2006	BF-leden
Hogere klasse	2%	8%
Hogere middenklasse	17%	35%
Gewone middenklasse	48%	48%
Hogere arbeidersklasse	12%	4%
Gewone arbeidersklasse	21%	5%
Totaal	100%	100%
N=	2.696	102

$\chi^2=62$, $df=4$, significant op 0,01 niveau

3.3.4 Arbeidssituatie

We hebben de respondenten verder gevraagd naar hun arbeidssituatie (Tabel 10). Hier zijn nauwelijks verschillen waar te nemen tussen de burgerforumleden en de selectiegroep. We zien dat de werkenden in de publieke sector, private sector en zelfstandig ondernemers gelijk zijn verdeeld in de beide groepen. Het opvallendste verschil is het aantal studenten, dat bij de burgerforumleden hoger ligt dan bij de selectiegroep. Over het algemeen zijn er iets meer werkenden dan niet-werkenden. Maar het totale verschil in arbeidssituatie is niet significant. Alle onderscheiden arbeidssituaties zijn vertegenwoordigd, ook hier is het Burgerforum dus divers samengesteld.

Tabel 10: Arbeidssituatie¹⁵

	Selectie	BF-leden
Werkt in publieke sector	29,9%	24,5%
Werkt in private sector	25,7%	27,4%
Zelfstandig Ondernemer	13,2%	11,3%
Studenten	1,8%	8,5%
Verantwoordelijk voor huishouden	8,4%	6,6%
Werkloos	3%	1,9%
Gepensioneerd	18%	19,8%
Totaal	100%	100%
N=	167	106

$\chi^2=8$, niet significant¹⁶

¹⁵ De gestelde vraag was: "Wat is het meest op u van toepassing?"

¹⁶ Voor vergelijkingen tussen de selectiegroep en de Burgerforumleden is gebruik gemaakt van een tweezijdige χ^2 -toets, omdat hier sprake is van twee steekproeven. De selectiegroep is een (kleine) steekproef uit de populatie en kan daar dus in enige mate van afwijken.

3.3.5 Gestemd bij verkiezingen

In Tabel 11 is te zien dat de niet-stemmers zwaar zijn ondervertegenwoordigd in het Burgerforum. Er is een aantal mensen dat een keer niet bij de gemeenteraadsverkiezingen of een keer niet bij de landelijke verkiezingen heeft gestemd, maar dit zijn er veel minder dan het landelijke percentage. Er is zelfs niemand in het Burgerforum die bij geen van de twee verkiezingen heeft gestemd, terwijl in de populatie toch zo'n 11% van de mensen bij beide verkiezingen niet heeft gestemd. Er is dus een belangrijke groep niet vertegenwoordigd, namelijk de niet-stemmers.

Tabel 11: Percentage niet-stemmers

	Totale bevolking ¹⁷	BF-leden
Gemeenteraadsverkiezingen 2006	41,4%	9,6%
Landelijke verkiezingen 2003	20,0%	2,4%
Beide verkiezingen ¹⁸	10,7%	0,0%
	11.851.753	
	12.076.711	124
N=	2.589	

¹⁷ Bron: Kiesraad, uitslagen geraadpleegd op kiesraad.nl op 1 juli 2007

¹⁸ Bron: NKO 2006

3.3.6 Partijkeuze

Tenslotte hebben we respondenten gevraagd op welke partij ze hebben gestemd. We zien dat D66 is oververtegenwoordigd in de groep Burgerforumleden (

Tabel 12). D66 heeft zich altijd geprofileerd als een voorstander en voorvechter van bestuurlijke vernieuwing. De neiging om iets aan het kiesstelsel te veranderen zal bij D66-stemmers gemiddeld groter zijn. PvdA en CDA zijn ondervertegenwoordigd. Deze twee grote partijen hebben meer belang bij een stelsel dat minder evenredig is, omdat dit hun mogelijkheden om meer invloed uit te oefenen vergroot. Omgekeerd hebben kleinere partijen een groot belang bij een volledig evenredig stelsel, zonder kiesdrempel. Het Burgerforum heeft uiteindelijk gekozen voor een volledig evenredig stelsel dat toch verschilt van het huidige stelsel. Wat dat betreft komt de voorkeur van de leden voor kleinere partijen en D66 goed tot uitdrukking.

Tabel 12: Parlementsverkiezingen 2003

	Verkiezingsuitslag ¹⁹	BF-leden
CDA	29%	19%
PvdA	27%	18%
VVD	18%	24%
LPF	6%	4%
D66	4%	16%
Groenlinks	5%	3%
SP	6%	9%
SGP	2%	1%
Christenunie	2%	3%
Anders	1%	2%
N=	9.654.475	117

$\chi^2=60$, $df=9$, significant op 0,01 niveau, dit is berekend voor Burgerforumleden t.o.v. de verkiezingsuitslag

Kortom, burgerforumleden zijn gemiddeld hoger opgeleid en behoren tot hogere sociale klassen dan de populatie waaruit zij afkomstig zijn. In hun arbeidssituatie zijn weinig verschillen te vinden. Niet-stemmers zijn absoluut ondervertegenwoordigd. Wat betreft partijkeuze wijken burgerforumleden af van de populatie, in de zin dat D66 is oververtegenwoordigd en CDA en PvdA zijn ondervertegenwoordigd.

3.4 Opvattingen van de burgerforumleden

Naast een vergelijking van kenmerken is het ook van belang dat er wordt gekeken naar een evenredige en diverse afspiegeling van opvattingen. In dit deel zullen we eerst onderzoeken of burgerforumleden hervormingsgezinder zijn. Daarna onderzoeken we of ze een andere houding hebben ten aanzien van kiesstelsels dan de populatie.

3.4.1 Hervormingsgezindheid

Vanaf het begin van het deliberatieproces van het Burgerforum was duidelijk dat er een grote voorkeur bestond voor een evenredig stelsel. Het was ook vrij snel duidelijk dat de burgerforumleden over het algemeen niet veel zagen in een opdeling van Nederland in districten.

¹⁹ Bron: Kiesraad, uitslagen geraadpleegd op kiesraad.nl op 1 juli 2007

Dit beperkte de mogelijkheid om voor een radicaal ander kiesstelsel dan het huidige stelsel te kiezen. Toch bestond er een sterke aandring om toch iets te veranderen en niet te adviseren het huidige stelsel maar zo te laten. Daarom rijst de vraag of de burgerforumleden afwijken van de populatie voor wat betreft hun vernieuwingsgezindheid in het algemeen en meer specifiek gericht op bestuurlijke vernieuwing. We gaan er daarbij vanuit dat naarmate de tevredenheid over het kiesstelsel en de manier waarop de democratie functioneert toenemen, de wil om iets te veranderen afneemt. We vergelijken daartoe de burgerforumleden met de populatie voor wat betreft hun tevredenheid met de democratie, de tevredenheid met het kiesstelsel en in hoeverre hun houding conservatief of progressief is.

Uit de enquêtes die zijn voorgelegd aan de burgerforumleden blijkt dat zij over het algemeen best tevreden zijn met het functioneren van de democratie in Nederland (Tabel 13). Bij de burgerforumleden geeft 78% tevreden te zijn en bij respondenten van het 77%. Dit is geen significant verschil. De meeste burgerforumleden zijn ook tevreden met het functioneren van het kiesstelsel, maar dit zijn er minder dan in de groep respondenten van het NKO (Tabel 14). Alle onderzochte algemene opvattingen zijn wel vertegenwoordigd in het Burgerforum, dus zowel mensen die zeer tevreden zijn, als mensen die zeer ontevreden zijn en mensen die hier gematigd over denken.

Tabel 13: Tevredenheid met functioneren van democratie in Nederland

	NKO 2006	BF-leden
Zeer tevreden	8%	8%
Tamelijk tevreden	69%	70%
Niet zo tevreden	20%	20%
Helemaal niet tevreden	3%	2%
Totaal	100%	100%
N=	2.483	124

$\chi^2=0,2$, $df=3$, niet significant

Tabel 14: Tevredenheid met functioneren Nederlandse kiesstelsel

	NKO 2006 ²⁰	BF-leden
Zeer tevreden	14%	3%
Tamelijk tevreden	74%	67%
Niet zo tevreden	11%	28%
Helemaal niet tevreden	1%	2%
Totaal	100%	100%
N=	2.241	125

$\chi^2=44$, $df=3$, significant op 0,01 niveau

Er is lang en breed gediscussieerd gedurende het Burgerforum over de mogelijkheid om de kiezer meer invloed te geven op de coalitievorming. Er zijn allerlei mogelijkheden besproken om de kiezer zijn voorkeur te laten uitspreken voor een coalitie, zonder het huidige systeem al te drastisch te wijzigen, van een extra stem tot een extra stemronde. Deze varianten bleken allerlei

²⁰ De vraag in het NKO was: "Hoe tevreden bent u met de manier waarop Tweede Kamerleden in Nederland worden gekozen?" Aan burgerforumleden en de selectiegroep is gevraagd: "Hoe tevreden bent u over het functioneren van het kiesstelsel in Nederland?"

nadelen te hebben en uiteindelijk hebben de leden geconcludeerd dat er geen goed systeem was dat kiezers directe invloed gaf op de coalitievorming, zonder dat daarbij aan het principe van evenredigheid getornd werd. Uit onze gegevens blijkt dat 57% van de burgerforumleden vooraf niet tevreden was met de manier waarop coalities tot stand komen (Tabel 15). De Burgerforumleden verschillen hierin niet significant van de selectiegroep.

Tabel 15: Tevredenheid met manier van totstandkoming coalities²¹

	Selectie	BF-leden
Zeer tevreden	4%	1%
Tamelijk tevreden	52%	42%
Niet zo tevreden	43%	54%
Helemaal niet tevreden	1%	3%
Totaal	100%	100%
N=	168	123

$\chi^2=7$, df=3 niet significant

We hebben de respondenten twee stellingen voorgelegd die meten in hoeverre ze graag dingen veranderen of zaken liever bij het oude laten (Tabel 16 en

²¹ De vraag was: "Hoe tevreden bent u in het algemeen met de manier waarop in Nederland regeringscoalities tot stand komen?"

Tabel 17). Burgerforumleden vinden vaker dan leden uit de selectiegroep, dat hervormingen om de maatschappij te verbeteren het waard zijn om te worden uitgeprobeerd. Er zijn minder burgerforumleden die het beter vinden om vast te houden aan wat je hebt dan om nieuwe dingen te proberen. Burgerforumleden zijn over het algemeen dus wat vernieuwingsgezinder dan de populatie. Het Burgerforum is niet volledig divers wat betreft hervormingsgezindheid. Er is niet iemand die uiterst conservatief scoort op beide stellingen, er is namelijk niemand die het volledig eens is met de tweede stelling.

Tabel 16: Hervormingsgezindheid 1²²

	Selectie	BF-leden
Geheel eens	5%	12%
Een	76%	81%
Oneens	17%	6%
Geheel oneens	2%	1%
Totaal	100%	100%
N=	161	111

$\chi^2=10$, df=3, significant op 0,05 niveau

²² “Hervormingen om de maatschappij te verbeteren zijn het waard uitgeprobeerd te worden, ook al zijn daar risico’s aan verbonden”

Tabel 17: Hervormingsgezindheid 2²³

	Selectie	BF-leden
Geheel eens	4%	0%
Een	32%	21%
Oneens	61%	70%
Geheel oneens	3%	9%
Totaal	100%	100%
N=	157	117

$\chi^2=13$, $df=2$, significant op 0,01 niveau

We willen weten of de algemene houding van Burgerforumleden ten opzichte van verandering in het algemeen en kiesstelsels in het bijzonder afwijkt van de populatie. Dit blijkt het geval. Burgerforumleden blijken over het algemeen iets hervormingsgezinder dan de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. Verder zijn er geen mensen in het Burgerforum vertegenwoordigd die uiterst conservatief zijn.

3.4.2 Opvattingen over kiesstelsels

Uiteraard zijn de opvattingen van de Burgerforumleden over kiesstelsels bijzonder belangrijk voor het verloop van het deliberatieproces. Als er sterke voorkeuren bestaan voor een bepaald stelsel zal dit invloed hebben op het uiteindelijke advies. Onder de groep burgerforumleden was de voorkeur voor een evenredig stelsel en de afkeer van een districtenstelsel voor aanvang van het kiesstelsel redelijk groot en dit is een constante factor gebleken gedurende het proces en is bovendien van belang gebleken voor de uitkomst. Onderzocht is of deze meningen over kiesstelsels afwijken van de populatie.

Uit de enquêtes die zijn gehouden onder de burgerforumleden blijkt dat voorafgaand aan het Burgerforum, 18% van de mensen een voorkeur had voor een kiesstelsel. Deze voorkeur ging meestal uit naar het Nederlandse stelsel, maar ook het Duitse stelsel was populair bij een aantal mensen.²⁴ Het Burgerforum verschilt hierin niet significant van de selectiegroep. De voorkeuren voor overige stelsels die in de selectiegroep worden genoemd, zijn ook allen genoemd door Burgerforumleden. Het Burgerforum is divers samen gesteld wat betreft voorkeuren voor kiesstelsels.

²³ “Het is beter om vast te houden aan wat je hebt, dan steeds nieuwe dingen te proberen waar je niets vanaf weet”

²⁴ Het Duitse stelsel is een gemengd evenredig stelsel. Dit houdt in dat de zetels van het parlement, net als in Nederland, evenredig verdeeld worden volgens het aantal stemmen dat is uitgebracht op de verschillende partijen. De zetels worden echter ingevuld met kandidaten die zijn gekozen in districten volgens het principe van relatieve meerderheid. De kandidaat met het meeste aantal stemmen in een district wint dus een zetel in het parlement. Mocht een partij op basis van de lijststemmen recht hebben op meer zetels dan het aantal districts-kandidaten dat gewonnen heeft voor deze partij is er sprake van “Überhangmandate”. Er worden in dit geval zetels toegevoegd aan het parlement. Verder is er in Duitsland een kiesdrempel van 5%.

Tabel 18: Voorkeur kiesstelsel

	Selectie	BF-leden
Geen voorkeur	87%	82%
Nederland	8%	7%
Duitsland	1%	5%
Relatieve meerderheid in enkelvoudige districten	2%	2%
Overige stelsels	2%	4%
Totaal	100%	100%
N=	161	105

$\chi^2=3$, $df=4$, niet significant

Het Burgerforum heeft vele kiesstelsels behandeld en men heeft van deze stelsels en elementen ervan de voor- en nadelen tegen elkaar afgewogen. Er was na enige deliberatie binnen het Burgerforum echter al vrij snel een breed gedragen afkeer van een districtenstelsel. Men meende dat Nederland “te klein” was voor districten en dat dit geen waardevolle toevoeging zou zijn aan ons systeem. Men voelde zich over het algemeen ook goed vertegenwoordigd door mensen die niet uit de eigen regio kwamen en bovendien werd gemeend dat politieke partijen al heel behoorlijk hun kandidatenlijst invulden met kandidaten uit het hele land. Over een ander voordeel van een districtenstelsel, de herkenbaarheid van de vertegenwoordigers is minder gesproken. De vraag rijst of dit proces met een anders samengestelde groep mensen een andere loop had gekregen. We weten dat het Burgerforum evenredig is samengesteld uit alle provincies. De mensen uit de regio’s buiten de Randstad, die wellicht meer zien in kandidaten gekozen uit hun eigen regio, zijn dus goed vertegenwoordigd in het Burgerforum. Uit de vragenlijsten die zijn verspreid onder de burgerforumleden blijkt dat een meerderheid (67%), voorafgaand aan het proces, nog wel van mening is dat er meer kamerleden moeten komen die opkomen voor de belangen van de regio (

Tabel 19). De verschillen met de respondenten die zich niet hebben aangemeld voor het Burgerforum zijn niet significant. Het Burgerforum is een goede afspiegeling van de populatie voor wat betreft hun houding ten opzichte van de vertegenwoordiging van regiobelangen. De respondenten is ook gevraagd wat zij vonden van de mogelijkheid om 2 stemmen te krijgen, één voor een lokale kandidaat en één voor de partij. Van de burgerforumleden zag 72% hier wel iets in (Tabel 20). Zij verschillen hierin echter niet significant van de selectiegroep. Tenslotte moesten de respondenten het belang aangeven van enkele criteria die men kan stellen aan het beoordelen van kiesstelsels. Dit deed men door aan elk criterium een cijfer te geven van 1 tot 7, waarbij 1 staat voor niet belangrijk en 7 staat voor zeer belangrijk. De Burgerforumleden geven het belang van herkenbare lokale/regionale vertegenwoordiging gemiddeld een 5,2 (N=123) en de selectiegroep gaf dit criterium gemiddeld een 5,0 (N=167). Alle andere criteria scoorden zowel bij de burgerforumleden als bij de selectiegroep een gemiddeld hoger cijfer. Men hecht dus het minste belang aan herkenbare lokale en regionale vertegenwoordiging in vergelijking met andere criteria zoals “goede parlementariërs”, “elke stem telt even zwaar” en “daadkrachtige regering”. In het belang dat werd gehecht aan regionale vertegenwoordiging en indeling in districten zijn geen duidelijke verschillen tussen de burgerforumleden en de selectie.

Tabel 19: Er zijn meer kamerleden nodig die opkomen voor de belangen van onze regio

	Selectie	BF-leden
Geheel eens	15%	11%
Eens	45%	56%
Oneens	35%	30%
Geheel oneens	5%	3%
Totaal	100%	100%
N=	168	113

$\chi^2=4$, df=3, niet significant

Tabel 20: Stem voor lokale kandidaat en stem voor partij

	Selectie	BF-leden
Geheel eens	14%	11%
Eens	39%	61%
Oneens	40%	23%
Geheel oneens	7%	5%
Totaal	100%	100%
N=	151	102

$\chi^2=7$, df=3, niet significant

Een aspect dat een speciale rol heeft vervuld bij de discussie en besluitvorming van het Burgerforum was evenredigheid. Een partij die bijvoorbeeld 10% van de stemmen haalt moet ook 10% van de zetels halen. Dit kwam gedurende het proces steeds weer terug als een belangrijk voordeel van het huidige stelsel. Het gegeven dat een nieuw kiesstelsel proportioneel moest zijn was iets dat breed werd gedragen in het Burgerforum. In het uiteindelijke advies wordt dan ook absoluut niet getornd aan de evenredigheid. Opnieuw rijst de vraag of deze voorkeur voor evenredigheid speciaal is voor deze groep Burgerforumleden of dat dit ook geldt voor de gehele populatie waaruit het Burgerforum afkomstig is. Daartoe vergelijken we de opvattingen van de burgerforumleden voorafgaand aan het Burgerforum met de selectiegroep. In Tabel 21 zien we dat 86% van de Burgerforumleden voorafgaand aan het Burgerforum al heeft aangegeven een voorstander te zijn van (volledige) evenredige vertegenwoordiging. Ook hierin vormen de burgerforumleden een goede afspiegeling van de selectiegroep.

Tabel 21: Evenredigheid: ‘Een partij die 10% van de stemmen krijgt, zou 10% van de zetels moeten krijgen

	Selectie	BF-leden
Geheel eens	17%	21%
Eens	58%	65%
Oneens	23%	11%
Geheel oneens	2%	3%
Totaal	100%	100%
N=	144	98

$\chi^2=5$, niet significant

De consequentie van een stelsel van evenredige vertegenwoordiging zal meestal zijn dat er een coalitieregering gevormd moet worden, omdat bijna onmogelijk is voor 1 partij om de meerderheid te halen in de Tweede Kamer. Ruim 80% van de burgerforumleden (N=122) heeft dan ook liever coalitiekabinetten dan 1 partij regeringen. Ook de selectiegroep (86%, N=163) prefereert grotendeels de coalitiekabinetten. We zien bij de burgerforumleden, net als bij de selectiegroep, een sterke voorkeur voor evenredigheid.

Tenslotte onderzoeken we de voorkeuren met betrekking tot een open lijsten stelsel. In het uiteindelijke advies van het Burgerforum (is gekozen voor een systeem waarbij de kiezer een keuze heeft tussen de stem op een partij of de stem op een persoon. Een stem op de partij betekent in feite en stem op de lijst. De lijstvolgorde bepaalt in dit geval of iemand in de kamer komt. Het percentage van de stemmen dat op personen wordt uitgebracht is ook het percentage van de kamerzetels die beschikbaar zijn voor deze personen. Deze zetels worden verdeeld volgens een volledig open lijsten systeem. De kandidaten met de meeste stemmen van hun partij winnen een zetel in het parlement. Omdat de kiezer in feite kan kiezen tussen een volledig gesloten lijst (stem op de partij) of een volledig open lijst (stem op de persoon), is het niet helemaal duidelijk of het systeem nu meer open of meer gesloten zal worden. Dit is afhankelijk van het aantal kiezers dat gebruik zal maken van de mogelijkheid om te stemmen op een persoon. De bedoeling van het Burgerforum was echter om de kiezer meer invloed te geven op wie er nu uiteindelijk in de kamer komt. Daarom toetsen we of deze voorkeur voor een open stelsel al aanwezig was bij de burgerforumleden voordat het proces van start ging. We zien in Tabel 22 dat maar liefst 69% van de burgerforumleden zijn of haar voorkeur uitspreekt voor open lijsten. Een kamerlid zou alleen maar in de kamer moeten kunnen komen op basis van voorkeursstemmen en niet op basis van de plaats waarop hij op de lijst staat. De selectiegroep verschilt niet significant van het burgerforum in haar houding t.o.v. open lijsten. Meer gewicht geven aan de voorkeursstem was dus iets wat breed gedragen werd in de populatie en het Burgerforum

Tabel 22: Kiesstelsel met open lijsten: “Of iemand gekozen wordt als kamerlid moet volledig afhangen van het aantal voorkeursstemmen dat iemand krijgt”

	Selectie	BF-leden
Geheel eens	11%	11%
Eens	48%	58%
Oneens	38%	28%
Geheel oneens	3%	3%
Totaal	100%	100%
N=	152	109

$\chi^2=3$, $df=3$, niet significant

Samenvattend kunnen we stellen dat er niet veel burgerforumleden waren voor aanvang van het proces die een uitgesproken voorkeur hadden voor een bepaald stelsel, en dat ze hierin een representatieve afspiegeling vormden van de populatie. Dat er uiteindelijk door het Burgerforum niet is gekozen voor een districtenstelsel ligt niet aan de geselecteerde groep, want de burgerforumleden stonden niet negatiever tegenover regionale vertegenwoordiging dan de populatie. Er werd door de burgerforumleden net als in de populatie veel belang aan evenredigheid gehecht. De burgerforumleden hadden vooraf net als de selectiegroep een voorkeur ten aanzien van een open stelsel. We kunnen concluderen dat het Burgerforum, toen ze het proces ingingen, over het algemeen dezelfde standpunten hadden als de selectiegroep. Verder zijn alle onderzochte opvattingen vertegenwoordigd in het Burgerforum, het is dus een diverse groep.

3.5 Beoordeling uitkomst van selectie

Het Burgerforum Kiesstelsel ontleent zijn legitimiteit voor een groot deel aan het feit dat het breed is samengesteld uit de Nederlandse bevolking. Het is dan ook uitermate relevant om te kijken hoe deze mensen zijn geselecteerd. We hebben gezien dat er gedurende het selectieproces veel mensen zijn afgevallen. De gemiddelde leeftijd ging na elke selectiestap omlaag. Dat de groep burgerforumleden uiteindelijk uit een veel grotere groep dan vooraf was verwacht kon worden geloot, verhindert niet dat er een vertekening is ontstaan op bepaalde relevante kenmerken. We zien dat de burgerforumleden gemiddeld hoger zijn opgeleid en zichzelf iets vaker tot de hogere klassen rekenen. Ook zijn er meer D66-stemmers onder de burgerforumleden en minder mensen die op de grote partijen stemmen. De burgerforumleden zijn vernieuwingsgezinder dan gemiddeld. Hoe klein de voorgestelde verandering in het advies ook is, een meer gemiddelde groep had eerder minder dan meer verandering voorgesteld. Tot slot hadden de burgerforumleden voorafgaande aan het proces geen radicaal andere standpunten over kiesstelsels dan de mensen die niet hebben meegedaan. De ideeën in beide groepen komen in grote mate overeen. Toch hadden veruit de meeste mensen voorafgaand aan het Burgerforum geen speciale voorkeur voor een bepaald kiesstelsel. Verondersteld mag dus worden dat ze redelijk open het proces ingingen, en dat het uiteindelijke advies ook van andere zaken afhankelijk is geweest dan alleen de standpunten die mensen vooraf hadden.

3.5.1 Evenredige afspiegeling

Men is het selectieproces begonnen met een enkele willekeurige steekproef van bijna alle Nederlandse kiesgerechtigde burgers. Daarnaast is nog gekozen om de evenredigheid van het aantal mannen en vrouwen en de provincies te waarborgen door een gestratificeerde steekproef. Op het eerste gezicht is het Burgerforum dus een schoolvoorbeeld van statistische representatie, zoals Fishkin (1995) heeft beschreven. De bedoeling was duidelijk om een microkosmos van de Nederlandse samenleving te vormen. Er is echter een groot probleem en dat is de grote non-respons. Als bijna alle 50.400 genodigden zich hadden aangemeld was er vanzelfsprekend geen enkel probleem geweest. De respons van 3,4% heeft er echter voor gezorgd dat er vertekening is ontstaan in de groep mensen die zich hebben aangemeld. We zien dat burgerforumleden verschillen van de populatie voor wat betreft hun achtergrondkenmerken en hervormingsgezindheid. De meningen t.a.v. kiesstelsels komen wel grotendeels overeen.

We kunnen concluderen dat ondanks de werkwijze het Burgerforum géén microkosmos is van de Nederlandse samenleving.

3.5.2 Diversiteit

Als er sprake is van een zekere diversiteit binnen een burgerpanel kan er door de speciale expertise die gewone burgers hebben een legitieme uitkomst ontstaan. Deliberatieve democratie hoeft haar kracht dus niet perse te ontleunen aan een vorm van statistische representatie. Voorwaarde is dan wel dat er een zo groot mogelijke diversiteit van perspectieven en daarmee argumenten aan bod komen. Dit zorgt bovendien voor een goed geïnformeerde beslissing. Het onderwerp van dit Burgerforum, het kiesstelsel, is vrij abstract. Veel mensen hadden geen uitgesproken voorkeuren op dit gebied. Toch kunnen bepaalde houdingen ten aanzien van bijvoorbeeld regionale vertegenwoordiging en evenredigheid een rol spelen in het deliberatieproces. Ook de houding ten aanzien van hervorming is relevant. We hebben gezien dat de houdingen van leden van het Burgerforum wel enigszins afweken van die van de populatie. De grootte van het forum waarborgde echter wel dat alle houdingen in ieder geval aanwezig waren. Er was dus voldoende diversiteit aan argumenten te verwachten.

Het kiesstelsel is een abstract onderwerp. Daarom is het lastig te bepalen welke sociale aspecten van belang zouden kunnen zijn. We hebben gezien dat er in ieder geval grote diversiteit bestaat binnen het Burgerforum voor wat betreft opleiding, leeftijd, regio, sociale klasse, politiek voorkeur en beroep. Er is dus een veelheid aan sociale perspectieven aanwezig in het forum.

Er zijn eindeloos veel sociale groepen te onderscheiden. Op basis van onze metingen kun je groepen onderscheiden in beroepsgroepen, leeftijdsgroepen, geslacht, regionale groepen, sociale klassen, opleidingsniveaus en politieke groepen (op basis van politieke voorkeur). Van al deze groepen is minimaal één persoon vertegenwoordigd in het Burgerforum. Een uitzondering vormen de niet-stemmers. Van de onderzochte groep burgerforumleden (N=124) is er niemand die zowel bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen als bij de laatste Tweede Kamer verkiezingen **niet** heeft gestemd. De vertegenwoordigde groepen zijn niet allemaal evenredig verdeeld met de populatie. Voor de beslissing over een kiesstelsel is het moeilijk om sociale groepen aan te wijzen die een specifiek belang hebben bij de uitkomst. De meest voor de hand liggende groepen zijn vertegenwoordigd, met uitzondering van de niet-stemmers. Juist zij zouden een perspectief kunnen bieden welke iets toevoegt aan het totaal van argumenten dat te berde wordt gebracht. Ze zouden bijvoorbeeld kunnen aangeven wat voor soort kiesstelsel hen wel zou stimuleren om te gaan stemmen. Met de afwezigheid van niet-stemmers is dus niet de meest geïnformeerde beslissing genomen die mogelijk is.

Een burgerpanel ontleent zijn kracht ook aan de diversiteit en vertegenwoordiging van kennis en ervaring op het gebied waar een oordeel over wordt verlangd. Aanvankelijk is er een grote diversiteit van kennis over kiesstelsels aanwezig onder de burgerforumleden die vergelijkbaar is met de populatie. Sommige leden weten al wat van kiesstelsels, maar de meeste leden gaan onbevangen het proces in. De burgerforumleden zijn gestart met een opleidingsprogramma over kiesstelsels. En daarmee verschillen zij dus van de gemiddelde burger die weinig tot niets afweet van kiesstelsels. Enige mate van informatiewinning door het horen van experts is een belangrijk aspect van een deliberatieproces. In het geval van het Burgerforum, werden de leden echter zelf opgeleid tot kenners van kiesstelsels. Zij verschillen daarin dus in grote mate van de gemiddelde burger. De echte discussies begonnen pas na de opleidingsfase. Op het moment dat er dus daadwerkelijk werd gedelibereerd en er dus uitwisseling van argumenten plaatsvond was er van de speciale expertise van “gewone burgers” dus geen sprake meer. De argumenten die gebruikt werden in het debat over kiesstelsel zullen vaak die van “experts” geweest zijn en minder die van onbevangen burgers. De diversiteit aan kennis kan dus wel aanwezig zijn geweest in de geselecteerde groep. Het doet echter weinig ter zake, omdat alle burgerforumleden na het uitgebreide opleidingsprogramma over een grote hoeveelheid kennis over kiesstelsels konden beschikken.

Los van de kennis, kunnen tijdens het deliberatieproces nog wel degelijk bepaalde ervaringen van burgerforumleden aan de orde zijn gekomen die belangrijk waren voor een bepaalde argumentatie. Een voorbeeld van zo'n ervaring is van iemand die in een buurt woont waar bijna niemand naar stembus gaat. Hij weet bijvoorbeeld dat met een ingewikkeld kiesstelsel er nog minder mensen uit zijn buurt gaan stemmen. Iemand anders kent weinig kandidaten van naam, anders dan de lijsttrekker, en meent dat dit zal veranderen wanneer politici, gedwongen door een bepaald kiesstelsel, zich meer gaan profileren. De soort ervaringen zijn bijna eindeloos divers en daarom ook moeilijk te meten. Het zal voor een groot deel samenhangen met de grootte van een panel. De panels die tot nu toe zijn onderzocht in de literatuur bestonden doorgaans uit 8-15 mensen. Een Burgerforum lijkt met 143 leden in ieder geval een betere waarborg voor diversiteit aan ervaringen.

Vooraf was door de minister gesteld dat wanneer een forum een goede afspiegeling zou zijn van de samenleving het uit vele honderden personen moet bestaan. Er is echter een grens van 140 gesteld, zodat het werkbaar zou zijn. Om te beoordelen of dit werkelijk zo is zou het deliberatieproces zelf bestudeerd moeten worden. In dit onderzoek beperken we ons echter tot

de selectie. Hier hoeven we alleen te bepalen of er rekening is gehouden met de werkbaarheid bij het selectieproces en dit is inderdaad het geval.

3.6 Conclusie

Voor het Burgerforum is gekozen voor een selectie in twee rondes. De selectie in de eerste ronde maakte het mogelijk om alle gegadigden een persoonlijke brief te sturen, met daarin een uitnodiging voor het Burgerforum. Wanneer alle burgers van Nederland zouden zijn uitgenodigd, was zo'n persoonlijke benadering veel lastiger geweest. Zonder een persoonlijke uitnodiging, waarin duidelijk staat dat genodigde is geselecteerd uit een grote groep mensen, zullen er naar verwachting minder mensen reageren. Toch resulteerde de persoonlijke uitnodiging niet in een hoge respons. Maar 3,4 % van de genodigden hebben zich uiteindelijk kandidaat gesteld. Er waren relatief weinig mensen die de stap namen om naar een informatiebijeenkomst te komen. De volgende stap, de kandidaatstelling op een informatiebijeenkomst, bleek veel minder groot. De lage respons is niet zonder gevolgen gebleven. De burgerforumleden blijken geen mikrokosmos van de samenleving te zijn. Ze wijken af wat betreft hun kenmerken en hun hervormingsgezindheid. Hun standpunten over kiesstelsels komen wel overeen met de populatie. De gestratificeerde steekproef in de twee ronde heeft wel gezorgd voor een goede afspiegeling van geslacht en provincies van herkomst. Ook blijkt de groep Burgerforumleden een diverse groep te zijn. Met uitzondering van de niet-stemmers, zijn alle onderzochte sociale groepen en perspectieven vertegenwoordigd, waardoor de meeste burgers zich toch zouden kunnen herkennen in het forum.

In het volgende hoofdstuk proberen we te verklaren waarom mensen wel of niet meedoen aan een Burgerforum. Dit biedt ons zicht op een groep mensen die zonder deel te nemen aan het Burgerforum, toch invloed heeft gehad op de uitkomst, juist door er niet te zijn.

4. Politieke participatie verklaard: theorie

In het vorige hoofdstuk vonden we enkele belangrijke verschillen tussen de Burgerforumleden en de populatie. De oorzaak hiervan was de lage respons op de uitnodigingen van het Burgerforum. We willen een beter beeld krijgen van de redenen die mensen kunnen hebben om wel of niet mee te doen. In dit hoofdstuk proberen we te verklaren waarom sommige mensen wel en andere mensen niet meedoen aan een Burgerforum. Hiervoor gebruiken we een model van Verba, Schlozman en Brady (1995). Dit model geeft een verklaring voor verschillende vormen van politieke participatie. Daartoe wordt politieke participatie in paragraaf 4.1 gedefinieerd en wordt gekeken in hoeverre aanmelding voor een Burgerforum beschouwd kan worden als een vorm van politieke participatie. Vervolgens wordt vanuit de theorie een verklaring gegeven voor politieke participatie. Daarin staat centraal of mensen willen meedoen (4.2.1), kunnen meedoen (4.2.2) en of ze gevraagd worden (4.2.3).

4.1 Aanmelding voor het BF als vorm van politieke participatie

Volgens de definitie van Verba, Schlozman en Brady (1995) geeft politieke participatie burgers in een democratie de kans om informatie te communiceren naar regeringsfunctionarissen over hun zorgen en voorkeuren en het geeft burgers de kans om druk op de regeringsfunctionarissen te stellen om te reageren op deze zorgen en voorkeuren (Verba et al 1995). Het Burgerforum geeft een kans aan de burgers om op een heel directe manier informatie aan politici te geven over hun voorkeur voor een kiesstelsel. Dit komt uiteindelijk tot uiting in een advies dat wordt aangeboden aan de minister van bestuurlijke vernieuwing.

Activiteiten van politieke participatie moeten ook *vrijwillig* zijn. Er mag dus geen sprake zijn van een verplichting of betaling. Voor leden van het Burgerforum gold dat er een vergoeding stond tegenover de tijd die zij er in staken. Hier werd echter niet over gesproken in de uitnodigingsbrief die de burgers ontvingen. In de informatiefolder die de genodigden ontvingen wordt wel over een vergoeding gesproken, maar over de hoogte hiervan wordt nog niets gezegd, dus het is niet waarschijnlijk dat geld een belangrijke reden was voor mensen om zich aan te melden voor het burgerforum. Bovendien is deze vergoeding slechts bedoeld de tijd die het Burgerforum kost in zekere mate te compenseren en zeker niet als stimulans om deel te nemen. Dat neemt natuurlijk niet weg dat deze vergoeding voor sommige mensen relatief meer was dan voor anderen. We kunnen deelname aan het Burgerforum dus opvatten als een vorm van politieke participatie

Vormen van politieke participatie kunnen verschillen wat betreft de mate waarin ze informatie over de omstandigheden en voorkeuren van de deelnemers kunnen genereren, de mate waarin de omvang van de activiteit kan variëren en welke eisen ze aan participanten leggen (Verba et al. 1995: 44). Politieke participatie moet er uiteindelijk toe leiden dat de stem van de bevolking gehoord wordt en dat iedere stem even zwaar telt. Verba et al. (1995: 42), noemen dit “voice and equality”. Vormen van politieke participatie verschillen in de manier waarop ze dit doel bereiken. De combinatie van wat een politieke activiteit vereist en wat een activiteit produceert aan informatie is de basis voor hoe politieke participatie uiteindelijk leidt tot ‘voice’ en ‘equality’. Wanneer de informatie over de voorkeuren van participanten groot is, komt dit ten goede aan de mate waarin de stem van het volk doordringt tot de besluitvorming (Tabel 23: A). Als de eisen aan activiteiten bijvoorbeeld laag zijn zullen er meer (verschillende) mensen meedoen (B). Dit komt ten goede van de gelijkheid. Niet iedereen die meedoet aan een activiteit, zal op een gelijke manier in staat zijn om zijn of haar voorkeuren naar voren te brengen. Als iedereen meedoet aan een bepaalde activiteit wil dit dus nog niet zeggen dat ieders voorkeuren op in gelijke mate doordringen tot de besluitvormers. De variatie in activiteit van participanten (C)

heeft dus ook invloed op de gelijkheid. We vergelijken het Burgerforum met andere vormen van politieke participatie. We vergelijken meedoen aan een burgerforum met (actief) lid zijn van een politieke partij en stemmen tijdens verkiezingen (zie Tabel 23). Deze vormen van politieke participatie verschillen sterk in de manier waarop ze een bijdrage leveren aan ‘voice’ en ‘equality’. Stemmen bij verkiezingen zorgt voor een grote gelijkheid, omdat veel mensen gaan stemmen en elke stem even zwaar telt. Lid zijn van een politieke partij biedt deelnemers de mogelijkheid om hun voorkeuren kenbaar te maken en het geeft deelnemers de invloed op besluitvormers om naar deze voorkeuren te handelen. We bekijken hoe meedoen aan een Burgerforum zich verhoudt tot deze vormen van politieke participatie en welke basis het biedt om een bijdrage te leveren aan ‘voice’ and ‘equality’.

De capaciteit om informatie te krijgen over de voorkeuren en omstandigheden van de deelnemers is zeer hoog bij het Burgerforum. Iedereen krijgt gedurende het Burgerforum namelijk uitgebreid de kans krijgt zijn of haar voorkeuren en opvattingen te uiten. De variatie in de mate waarin je in deze vorm van participatie actief kan zijn, hangt samen met de mate waarin je druk kunt leggen op politici om naar je te luisteren. Een stem bij de verkiezingen kan wel genegeerd worden, maar een actief lid van een politieke partij die in allerlei belangrijke commissies zit kan al moeilijker genegeerd worden. Voor het Burgerforum geldt dat een individueel lid zeker veel invloed op het niveau van de onderhandelingen van het Burgerforum kan uitoefenen. Een burgerforumlid krijgt namelijk uitgebreid de kans om zijn of haar argumenten naar voren te brengen. Dit kan via het plenaire debat, in de werkgroepbijeenkomsten, via het discussieforum op de website of via persoonlijke contacten. Deze invloed wordt echter tegelijkertijd wel beperkt. Over veel onderwerpen wordt immers uiteindelijk gestemd, waarbij elke stem evenveel waard is. Bovendien zal een burgerforumlid in principe moeten spreken namens het Burgerforum als geheel.

Het Burgerforum biedt veel mogelijkheden voor deelnemers om hun voorkeuren kenbaar te maken. Het biedt dus de mogelijkheid om de stem van het volk te laten doordringen bij de besluitvormers. Het stelt echter wel eisen aan de deelnemers, waardoor er een kans op ongelijke invloed bestaat. We onderzoeken hier alleen waarom mensen wel of niet meedoen aan een activiteit. We hebben gezien dat het voor de legitimiteit van het Burgerforum belangrijk is dat er zoveel mogelijk mensen meedoen. De mate waarin iemand binnen een Burgerforum actief is, laten we hier verder buiten beschouwing. In hoeverre de genoemde eisen van invloed zijn op de keuze om wel of niet mee te doen aan een burgerforum, onderzoeken we in de komende hoofdstukken, waar we een verklaring geven voor deelname aan het Burgerforum.

Tabel 23: Schema activiteiten, capaciteiten en eisen

Activiteit	A. Capaciteit om informatie te verkrijgen over voorkeuren van participanten	B. Eisen aan participanten	C. Variatie in activiteit van participanten
Stemmen	Laag	Weinig tijd en kundigheid	Laag
Actief in politieke partij	Medium	Tijd, kundigheid	Hoog
Actief in burgerforum	Hoog	Tijd	Medium

Nu we actief worden in het Burgerforum hebben gekarakteriseerd als een specifieke vorm van politieke participatie kunnen we gaan kijken welke factoren een rol spelen bij de keuze om wel of niet actief te worden in dit Burgerforum.

4.2. Verklaring politieke participatie

Verba et al. (1995) stellen dat er drie groepen redenen kunnen worden onderscheiden waarom mensen politiek inactief zijn. Ze hebben geen psychologische betrokkenheid met de politiek, ze beschikken niet over de middelen of ze staan buiten de wervingsnetwerken die mensen in de politiek trekken (Verba et al., 1995: 269). Met andere woorden, mensen zijn politiek inactief omdat ze niet gemotiveerd zijn, omdat ze niet over de juiste hulpbronnen beschikken, of omdat ze niet gevraagd zijn. Mensen maken een afweging, waarbij ze de voordelen van politieke participatie afwegen tegen de nadelen.

4.2.1 Willen

Politieke participatie wordt volgens Verba et al. (1995: 343-8) voor een belangrijk deel verklaard door de mate waarin mensen gemotiveerd zijn. Deze psychologische betrokkenheid bij de politiek kan gemeten worden door vijf factoren.

De eerste indicator voor psychologische betrokkenheid is politieke interesse. Burgers die de politiek volgen, die het wat uitmaakt wat er gebeurt en wie er wint en verliest, met andere woorden burgers die geïnteresseerd zijn in politiek, die zijn meer actief in de politiek.

De tweede indicator voor psychologische betrokkenheid is politieke vervreemding. Gevoelens van politieke vervreemding kunnen leiden tot minder politieke activiteit. In welke mate een regeringsfunctionaris iets zou doen aan een klacht van de burger of de mate van invloed die een burger denkt te hebben op overheidsbesluiten zijn schalen van politieke vervreemding.

De derde indicator voor psychologische betrokkenheid is politieke kennis. De mate van kennis die een persoon heeft over allerlei zaken die met politiek te maken hebben, bijvoorbeeld wie de politici zijn en hoe het politieke systeem werkt, verbindt deze persoon met het politieke proces, en dus aan de wil om in politiek te participeren. Politieke kennis is een sterke voorspeller van de vorming van een politieke houding en de mate waarin een individu zich aan het politieke proces verbindt (Zaller, 1992:42-3).

We hebben drie indicatoren besproken die meer in het algemeen een goede voorspeller zijn voor de mate van psychologische betrokkenheid bij de politiek. We kunnen echter ook meten of iemand directe voordelen haalt uit politieke participatie. Als we echt willen weten wat mensen ertoe drijft om te kiezen voor politieke participatie moeten we ook kijken naar de afwegingen die mensen maken om tot een bepaalde keuze te komen. Een afweging veronderstelt dat mensen de voor- en nadelen van een bepaalde actie tegen elkaar afwegen. Rationele actor theorieën kunnen ons hierbij van dienst zijn. Alle 'rational actor' theorieën beginnen met de aanname van opzettelijke actie (Davidson 1980). Dit houdt in dat er een primaire reden is voor een actie die bestaat uit voorkeuren - de verlangens of voordelen welke een individu nastreeft. Verba, Schlozman en Brady (2000) onderscheiden verschillende voordelen die een individu kan ontleen aan politieke participatie. Wat betreft motivatie onderscheiden zij sociale voldoening (bijv. sociaal aanzien vanwege samenwerking met anderen), burgerlijke voldoening (bijv. het voldoen aan een verlangen om iets bij te dragen aan het welzijn van de gemeenschap) en de beïnvloeding van uitkomsten van beleid. Van uitkomsten van beleid profiteert iedereen, ook als iemand anders de actie onderneemt. Men hoeft dus geen actie te ondernemen om ervan te profiteren. Dit leidt rationeel gezien tot de keus om niet mee te doen, want men kon zonder inspanning toch hetzelfde doel bereiken. Dit wordt ook "free rider gedrag" genoemd. Toch geven veel mensen aan dat ze politiek actief zijn omdat ze daadwerkelijk iets aan het beleid willen veranderen. Ze zijn zich bewust van het probleem van collectieve actie en willen het verschil maken. We onderzoeken of de burgerforumleden een andere afweging maken dan de mensen die niet meedoen. Daartoe kijken we of er een verschil bestaat in het plichtsbesef (5^e indicator) en we meten het verschil in verwachtingen over de uitkomsten (6^e indicator).

We verwachten dat kandidaten voor het burgerforum over een grotere psychologische betrokkenheid beschikken, bestaande uit politieke interesse, vervreemding en kennis, enthousiasme over de uitkomst van het Burgerforum en plichtsbesef, dan de mensen die niet wilden meedoen

4.2.2 Kunnen

De mate van politieke participatie is verder afhankelijk van de middelen die mensen tot hun beschikking hebben. Deze middelen kun je onderscheiden in tijd en zogenaamde ‘civic skills’ (Verba et al., 1995: 303). Wanneer mensen gemotiveerd zijn om te participeren in de politiek, dan stellen de middelen hun in staat om daadwerkelijk te participeren. Volgens Verba et al. (1995) geldt ook dat hoe meer middelen burgers tot hun beschikking hebben, des te meer zullen ze effectief bereiken met hun participatie.

De tijd die men kan besteden aan politieke activiteiten is afhankelijk van de vrije tijd die iemand tot zijn beschikking heeft. Politieke participatie kost tijd, dus hoe meer vrije tijd iemand heeft, des te meer iemand politiek actief kan zijn. Met vrije tijd wordt bedoeld de tijd die men overhoudt nadat benodigde huishoudelijke taken zijn vervuld, inclusief zorg voor kinderen, betaald werk is vervuld, inclusief de reistijd van en naar het werk, studeren of naar school gaan en de tijd die men besteedt aan slapen. De hoeveelheid vrije tijd die iemand tot zijn beschikking hangt in meer of mindere mate samen met werk van jezelf of je partner, geslacht en schoolgaande kinderen.

Het Burgerforum kiesstelsel is zo opgezet dat iedereen in beginsel mee kan doen. Je hoeft geen geld te betalen om mee te doen, de verzorging tijdens de weekenden en de reiskosten worden volledig vergoed. Je hoeft geen speciale vaardigheden te hebben. Zo hoefden de potentiële deelnemers niets van kiesstelsels of politiek in het algemeen af te weten. Het enige wat mensen moesten doen om te kunnen deelnemen is de brief lezen, op de juiste datum en plaats aanwezig zijn op een van de informatiebijeenkomsten om zich daar vervolgens aan te melden. Om te begrijpen wat er van je verwacht werd moest je dus wel de Nederlandse taal machtig zijn. Niet alleen de brief en informatiebijeenkomst waren immers in het Nederlands, maar ook de rest van de bijeenkomsten van het Burgerforum. De grootste opoffering die van de potentiële leden werd gevraagd was een hoeveelheid vrije tijd. In de eerste plaats kostte het tijd om naar een informatie bijeenkomst te komen waar men zich kon aanmelden. En voor de aanmelding moest men beslissen 10 weekenden, bestaande uit een vrijdagavond en zaterdag, over een periode van 9 maanden, te besteden aan het Burgerforum. De tijd die werd besteed aan het burgerforum gedurende de 10 weekenden werd gecompenseerd met een vergoeding. Deze vergoeding was voor alle burgerforumleden gelijk en was dus niet afhankelijk van bijvoorbeeld inkomen. Naast deze weekenden zou er dan nog naar eigen inzicht tijd besteed kunnen worden aan vele andere zaken omtrent het burgerforum zoals regionale bijeenkomsten, huiswerk, eigen voorstellen, contacten met media, intranetdiscussies, werkgroepen en cursussen. De tijd werd besteed aan een burgerforum kon ook worden besteed aan andere zaken, bijvoorbeeld aan andere vrije tijdsbestedingen. Voor mensen met minder vrije tijd zijn de ‘opportunity cost’ hoger dan voor mensen die veel meer vrije tijd hebben. Voor hen is tijd schaarser en daarom kostbaarder.

Naast tijd en geld zijn ook ‘civic skills’ een belangrijk middel voor politieke participatie. Dit zijn organisatorische en communicatieve vaardigheden, die burgers in staat hun geld en tijd effectief te gebruiken. Mensen die de taal goed beheersen, goed kunnen schrijven en in staat zijn bijeenkomsten te organiseren en daarin te participeren, zullen eerder durven actief te worden in politiek, en wanneer ze eenmaal actief zijn, zullen ze effectiever zijn. Deze burgerlijke vaardigheden worden opgedaan en ontwikkeld in de opleiding, de familie waar men opgroeit, werk, vrijwilligersorganisaties en kerken.

Voor deelname aan het Burgerforum zijn zoals gezegd nauwelijks vaardigheden vereist. De indruk kan echter wel bestaan dat dit wel het geval is. Het proces van het Burgerforum bestaat

uit het volgen van onderwijs, en het met elkaar discussiëren over een ogenschijnlijk abstract en moeilijk onderwerp. Het hebben van bepaalde ‘civic skills’ kan mensen dus wel het nodige zelfvertrouwen geven om te besluiten zich kandidaat te stellen.

We verwachten dat kandidaten voor het Burgerforum over meer middelen beschikken, bestaande uit vrije tijd en civic skills, dan de mensen die niet wilden meedoen aan het Burgerforum.

4.2.3 Gevraagd worden

Verba et al. (1995) stellen dat het niet alleen van belang is of je wilt participeren in de politiek, maar het is ook van belang of en tot welke netwerken behoort. Een belangrijke reden om wel of niet te participeren is namelijk of je gevraagd wordt om iets te doen. De kans om voor een politieke activiteit gevraagd te worden varieert met het netwerk waartoe een burger behoort. Als je bijvoorbeeld veel mensen kent die ook actief zijn in de politiek is de kans ook veel groter dat je zelf actief wordt.

Voor deelname aan het Burgerforum geldt dat in principe iedereen van de populatie van 50.400 mensen is gevraagd, ze hebben immers allemaal een brief gekregen met daarin de uitnodiging om deel te nemen aan het burgerforum. Voorwaarde is natuurlijk wel dat iedereen de brief daadwerkelijk heeft gelezen. Daarom onderzoeken we of de niet-deelnemers daadwerkelijk kunnen herinneren of ze een brief hebben gehad.

4.3 Samenvatting

Deelname aan een burgerforum is een vorm van politieke participatie. Het burgerforum biedt de mogelijkheid aan besluitvormers om veel informatie in te winnen over de voorkeuren van burgers. Het burgerforum stelt echter wel eisen aan de deelnemers. Dit zorgt ervoor dat niet iedereen mee wil doen. In dit hoofdstuk presenteerden we een mogelijke verklaring voor deelname. De mate waarin mensen graag willen meedoen en kunnen meedoen verklaren samen politieke participatie. Politieke vervreemding, interesse en kennis, een plichtsgevoel en vertrouwen in de uitkomst van het Burgerforum zijn samen de indicatoren voor de mate waarin mensen willen meedoen. Vrije tijd en civic skills, bestaande uit organisatorische en communicatieve vaardigheden zijn de indicatoren voor de mate waarin mensen kunnen meedoen. In het volgende hoofdstuk onderzoeken we aan de hand van een empirische analyse in hoeverre de genoemde factoren (willen en kunnen) in rol spelen bij de keuze om wel of niet mee te doen. We maken hiertoe een vergelijking tussen mensen die zich kandidaat hebben gesteld voor het Burgerforum en mensen die wel waren uitgenodigd, maar niet mee wilden doen.

5. Deelname aan Burgerforum verklaard: empirische analyse

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van een empirische analyse onderzocht welke factoren een rol spelen in de keuze voor deelname aan het Burgerforum. Wanneer we een verklaring willen geven waarom sommige mensen niet mee willen doen aan het Burgerforum ligt het voor de hand mensen eerst zelf naar hun redenen hiervoor te vragen. Uit de enquête die gehouden is onder de mensen die niet mee wilden doen bleek dat veruit de meeste mensen de reden van ‘geen tijd’ noemden. Dit kwam in de eerste plaats door werk, in de tweede plaats door andere verplichtingen en in de derde plaats door gezin. Veel minder belangrijk was een gebrek aan interesse en een gebrek aan kennis. Er waren maar acht mensen die het Burgerforum niet nuttig vonden (N=148).

Tabel 24: Wat was de belangrijkste reden om niet mee te doen²⁵

Reden	Aantal keren genoemd
Geen tijd door werk	58
Geen tijd door gezin	31
Geen tijd door andere verplichtingen	50
Geen kennis over onderwerp	14
Geen interesse voor politieke onderwerpen	11
Geen interesse voor Burgerforum Kiesstelsel	12
Burgerforum Kiesstelsel is zinloos / het heeft geen nut	8
Ziekte/ handicap/ te oud	9
Overig	12
Totaal	205

²⁵ Respondenten konden maximaal 2 redenen aangeven

5.1 Willen

Een bepaalde betrokkenheid bij de politiek is een bepalende factor als het aankomt op politieke participatie. Om te kijken in hoeverre dit een rol speelde bij deelname aan het Burgerforum maken we een vergelijking tussen de mensen die zich kandidaat hebben gesteld voor het Burgerforum en de groep mensen die zich niet hebben aangemeld voor wat betreft politieke interesse, politieke vervreemding en cynisme en politieke informatie. De kandidaten voor het Burgerforum zijn de burgerforumleden en mensen die zich wel kandidaat hebben gesteld, maar door het lot niet zijn geselecteerd.

5.1.1 Politieke interesse

De kandidaten gaven zichzelf voorafgaand aan het Burgerforum gemiddeld een 6,8 voor politieke interesse (N=236). De niet-deelnemers zijn iets minder geïnteresseerd in politiek en geven zichzelf gemiddeld een 6,3 (N=169). Er is geen significant verschil in hoe vaak kandidaten en de niet-deelnemers binnenlands nieuws in de krant lezen (Tabel 25). Kandidaten voor het Burgerforum schenken over het algemeen meer aandacht aan het nieuws over politiek. Van de kandidaten zegt een derde dat ze veel aandacht schenken aan nieuws over politiek (Tabel 26). Bij de niet-deelnemers is dit maar 20%. Overigens is het aantal mensen dat weinig tot geen aandacht besteden aan politiek nieuws bijna gelijk in beide groepen. Over het algemeen zijn kandidaten voor het Burgerforum meer geïnteresseerd in politiek.

Tabel 25: Politieke interesse 1

Leest binnenlands nieuws in de krant:	Kandidaten	Selectie
(Bijna) Altijd	26,3%	20,1%
Vaak	38,6%	33,1%
Af en toe	28,0%	37,3%
Zelden of nooit	3,0%	4,1%
Leest geen krant	4,2%	5,3%
Totaal	100%	100%
N=	236	169

$\chi^2 = 6$, $df=4$, niet significant

Tabel 26: Politieke interesse 2

Aandacht besteed aan nieuws over politiek:	Kandidaten	Selectie
Veel aandacht	31,9%	19,5%
Enige aandacht	55,3%	62,1%
Weinig aandacht	12,3%	16,6%
Geen aandacht	0,4%	1,8%
Totaal	100%	100%
N=	236	169

$\chi^2 = 9$, $df=3$, significant op 0,05 niveau

5.1.2 Politieke vervreemding en cynisme

Om de politieke vervreemding te meten van de respondenten gebruiken we vier vragen die meten in hoeverre de respondenten invloed menen te hebben op overheidsbeslissingen.²⁶ We gebruiken daarvoor eens schaal die de score van respondenten op deze vragen meet.²⁷ Op de politieke vervreemding schaal scoren de kandidaten gemiddeld een 8,95 (N=116). De selectie groep scoort hoger met een 9,06 (N=164). Het verschil is dus zeer klein en valt zelfs in het voordeel uit van de mensen die zich niet hebben aangemeld, want deze mensen voelen zich dus zeker niet meer, eerder minder vervreemd van de politiek dan de kandidaten. Politieke vervreemding speelt op het eerste gezicht dus geen rol in de motivatie om wel of niet mee te doen aan het burgerforum. Het feit dat mensen vervreemd zijn van de politiek kan in het geval van een burgerforum juist een reden zijn om je wel aan te melden. Verba et al. (1995) noemen dit ‘issue-engagement’. Men kan zich zo betrokken voelen bij een specifiek onderwerp van de politiek – in dit geval een verandering van een kiesstelsel, dat men eerder geneigd is politiek actief te worden om hier iets aan te veranderen. Veel kandidaten meenden dat er een “kloof” bestaat tussen de burgers en de politiek. Zij zien in een verandering van het kiesstelsel een middel om deze kloof te verkleinen. Hun motivatie kan zijn om een kiesstelsel te ontwerpen die de burgers dichterbij de politiek brengt.

Hoewel in het model van Verba gevoelens van politiek cynisme niet voorkomen, willen we dit toch meten. Er bestaat in de literatuur over politieke participatie een wijdverbreide aanname dat politiek cynisme nadelig is voor politieke participatie (Patterson 2002), ook al is er niet veel empirisch bewijs voor een verband tussen politiek cynisme en opkomst bij verkiezingen (de Vreese 2005). Als we de relatie tussen politiek cynisme en deelname aan het burgerforum bekijken lijkt er wel degelijk een verband te zijn. We hebben de respondenten twee stellingen m.b.t. politiek cynisme voorgelegd. Het blijkt dat bijna drie kwart van de selectiegroep (N=171) denkt dat politici bereid zijn om te liegen om te worden gekozen. Bij de kandidaten voor het Burgerforum is dit maar 59% (Tabel 27). Er is geen significant verschil tussen kandidaten en burgerforumleden, met betrekking tot de tweede stelling die politiek cynisme meet (Tabel 28). De mensen die zich niet hebben aangemeld voor het burgerforum zijn over het algemeen cynischer ten aanzien van politiek en politici dan de kandidaten voor het Burgerforum.

²⁶ De volgende stellingen zijn m.b.t. politieke vervreemding aan de respondenten voorgelegd:

1. “Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek”
2. “Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik”
3. “De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening”
4. “Meestal verliezen onze vertegenwoordigers in de Tweede Kamer al snel het contact met de mensen in het land”

Op deze vragen kon men antwoorden “geheel eens”, “eens”, “oneens”, geheel oneens” en “weet niet”.

²⁷ De score per vraag varieert van 1 punt voor geheel eens, tot 4 punten voor geheel oneens. De totale score voor political efficacy is voor de 4 vragen opgeteld.

Tabel 27: Politiek cynisme 1

Om gekozen te worden, zijn politici bereid om te liegen	Kandidaten		Selectie	
		Valid		Valid
Geheel eens	11,3%	13,0%	18,3%	19,9%
Eens	48,1%	55,5%	53,8%	58,3%
Oneens	17,3%	20,0%	18,9%	20,5%
Geheel oneens	10,0%	11,5%	1,2%	1,3%
Weet niet	13,4%	-	7,7%	-
Totaal	100%	100%	100%	100%
N=	231	200	169	156

$\chi^2 = 16$, $df=3$, significant op 0,01 niveau

Tabel 28: Politiek cynisme 2

Alle partijen zijn eigenlijk hetzelfde, er valt niet echt iets te kiezen	Kandidaten		Selectie	
		Valid		Valid
Geheel eens	0,9%	0,9%	1,2%	1,2%
Eens	14,2%	14,3%	15,3%	15,4%
Oneens	63,9%	64,8%	66,5%	66,9%
Geheel oneens	19,7%	20,0%	16,5%	16,6%
Weet niet	1,3%	-	0,6%	-
Totaal	100%	100%	100%	100%
N=	233	230	170	169

$\chi^2 = 1$, niet significant

Kandidaten voor het Burgerforum zijn minder cynisch ten aanzien van politiek en politici dan de populatie. Ze zijn echter niet minder vervreemd van politiek. Dit kan te maken hebben dat politieke vervreemding juist een motivatie kan zijn voor deelname aan het Burgerforum.

5.1.3 Politieke informatie

Politieke informatie kan een rol spelen bij de motivatie voor politieke participatie. Feitelijke en subjectieve kennis over politiek en kiesstelsels kunnen ertoe bijdragen dat een persoon besluit om te participeren. Voor het verschil in subjectieve kennis over kiesstelsel maken we binnen de groep kandidaten een onderscheid tussen de mensen die deze kennis daadwerkelijk in de praktijk gaan brengen (burgerforumleden) en mensen die wel graag mee wilden doen, maar niet zijn geselecteerd (belangstellenden). Burgerforumleden geven zichzelf een 6,1 als het gaat om politieke informatie (N=125), op een schaal van 1-10, waarbij 1 staat voor helemaal niet op de hoogte van politiek en 10 voor zeer goed op de hoogte van politiek. De mensen die niet wilden doen aan het Burgerforum verschillen hierin nauwelijks en geven zichzelf gemiddeld een 5,9 (N=169). Belangstellenden geven zichzelf een hoger cijfer met een 6,7. Voor burgerforumleden en de selectiegroep geldt dat ongeveer 2/3 zichzelf een voldoende geeft. Opmerkelijk is dat de selectiegroep zichzelf hoger inschat dan de burgerforumleden qua kennis over kiesstelsels. Van

de selectiegroep geeft 72% zichzelf een voldoende (6 of hoger) voor kennis over het Nederlandse kiesstelsel, terwijl dit bij de burgerforumleden 62% procent is. Voor kennis over buitenlandse kiesstelsels geeft 22% van de selectiegroep zich een voldoende, terwijl dit bij de burgerforumleden maar 11% is. Wellicht schatten de burgerforumleden zichzelf zo laag in, omdat ze die kennis weldra in de praktijk moeten brengen of omdat ze al enig inzicht hebben gekregen in de omvang van het lesprogramma. Daarom is een wederom een aparte meting bij de belangstellendengroep gedaan. Daaruit blijkt dat de belangstellenden zichzelf nog hoger inschatten dan de selectiegroep (Tabel 29). De subjectieve kennis over kiesstelsels wordt dus vertekend door het feit dat burgerforumleden de kennis feitelijk in de praktijk gaan brengen. We laten de groep Burgerforumleden om deze reden voor het verschil tussen kandidaten en niet-deelnemers buiten beschouwing. De groep belangstellenden is evenals de selectiegroep niet gehinderd door het vooruitzicht van het in praktijk brengen van kennis en scoort hoger op de subjectieve kennisschaal. We kunnen daarom stellen dat kandidaten over een grotere subjectieve kennis over politiek en kiesstelsels beschikken dan de niet-deelnemers.

Tabel 29: Subjectieve kennis over politiek en kiesstelsels: gemiddeld cijfer (op een schaal van 1-10)

	BF-leden	Belangstellenden	Selectie
Politiek in het algemeen	6,1	6,7	5,9
Nederlands kiesstelsel	5,8	7,1	6,2
Buitenlandse kiesstelsels	2,9	4,1	3,7
N=	125	110	167

We toetsen in hoeverre de verschillen in subjectieve kennis worden onderbouwd door verschillen in feitelijke politieke kennis. Voor de kandidaten aan het burgerforum geldt dat zij voorafgaand aan de bijeenkomsten feitelijk meer weten over kiesstelsels dan de selectiegroep (Tabel 30). Van de kandidaten weet 40% een gemengd stelsel te noemen en 21% een land met ordinale stemstructuur. Bij de selectiegroep weet maar 11% een gemengd stelsel, terwijl helemaal niemand een land met een ordinale stemstructuur kan noemen.

Tabel 30: Feitelijke kennis over kiesstelsels (percentages correcte antwoorden)

	Kandidaten	Selectie
Kent land met evenredig stelsel	21,2%	20%
Kent land met gemengd stelsel	37,2%	11%
Kent land met ordinale stemstructuur (STV of AV)	22,3%	0%
Kent land met enkelvoudige districten en relatieve meerderheden	54,4%	38%
N=	236, 234, 233, 235	169

We hebben inmiddels gezien dat kandidaten voor het Burgerforum meer betrokken zijn bij de politiek en dat ze over iets meer vrije tijd beschikken. We hebben echter nog weinig inzicht in de afweging die door mensen is gemaakt om wel of niet mee te doen. Daarbij is het van belang om te kijken naar de voordelen die meedoen aan een Burgerforum heeft voor de mensen die meedoen. In de eerste plaats is het mogelijk dat deelname aan een Burgerforum een gevoel van burgerlijke voldoening geeft. We onderzoeken in paragraaf 5.1.4. of dit inderdaad een reden is om mee te

doen. In de tweede plaats kunnen kandidaten het idee hebben dat ze met deelname aan het Burgerforum inderdaad iets aan de politieke situatie kunnen veranderen in hun eigen voordeel. Dit onderzoeken we in paragraaf 5.1.5.

5.1.4 Plichtsbesef

Plichtsbesef kan een motivatie zijn om mee te doen met het burgerforum. Mensen kunnen het idee hebben dat het hun burgerlijke plicht is om gebruik te maken van de mogelijkheden die de democratie hun biedt om invloed uit te oefenen. Door zich voor het Burgerforum aan te melden voldoen ze aan deze plicht, ofwel het geeft hun een gevoel van burgerlijke voldoening. Als dit plichtsgevoel groter is zal iemand eerder geneigd zijn om mee te doen, omdat het hem of haar een grotere voldoening schenkt dan iemand die minder plichtgevoel heeft. De rationele afweging tussen de nadelen (het kost tijd) en voordelen (het geeft een goed gevoel), zal dus eerder positief uitvallen richting deelname. We testen dit plichtsgevoel bij de verschillende groepen door ze de stelling voor te leggen dat het de plicht is voor elke burger om te gaan stemmen. Het blijkt dat dit plichtsbesef wat betreft stemmen ongeveer even groot is voor de kandidaten als de niet-deelnemer (Tabel 31). Waarschijnlijk is plichtsbesef dus geen doorslaggevende factor geweest bij de participatie aan het Burgerforum.

Tabel 31: Burgerplicht

Het is de plicht van elke burger om bij elke verkiezing te stemmen	Kandidaten	Selectie
Geheel eens	29%	28%
Eens	42%	40%
Oneens	24%	27%
Geheel oneens	3%	5%
Weet niet	2%	1%
N=	232	170

$\chi^2 = 1, df=3$, niet significant

5.1.5 Verwachtingen over de uitkomsten

Het is gebleken dat mensen politieke actie ondernemen om invloed uit te oefenen op beleid (Verba et al. 2000), ook al profiteert iedereen hiervan. We weten dat 82% van de kandidaten voor het burgerforum geen uitgesproken voorkeur heeft voor een bepaald kiesstelsel. Dat wil niet zeggen dat ze niet iets willen veranderen aan de politieke situatie in Nederland. Maar 8% is zeer tevreden over het functioneren van de democratie en slechts 3% is zeer tevreden over het functioneren van het kiesstelsel. Dat wekt de indruk dat de kandidaten voor het Burgerforum toch iets willen veranderen. Ze zitten nu immers niet in een ideale situatie. Ook de mensen die zich niet hebben aangemeld zijn niet volledig tevreden. De vraag is natuurlijk of het Burgerforum het juiste middel is om iets te veranderen. We meten hoe de verschillende groepen denken over het middel van het Burgerforum om iets te veranderen.

Burgerforumleden zijn enthousiaster over het burgerforum dan mensen die zich niet hebben aangemeld (Tabel 32). Dit heeft niet alleen te maken met het feit dat ze geselecteerd zijn voor het Burgerforum, want ook de mensen die graag mee wilden doen, maar niet zijn geselecteerd zijn enthousiaster dan de selectiegroep, hoewel minder dan de burgerforumleden (Tabel 32). Dit enthousiasme blijkt ook uit andere vragen over het Burgerforum en het advies. De

burgerforumleden achten de kans dat de kans dat het Burgerforum het eens wordt over het advies hoger in. Wanneer dit advies er komt schatten ze de kans ook groter dat het een helder advies zal zijn en dat de regering dit advies zal overnemen (Tabel 33, Tabel 34). Ook hierbij is een onderscheid gemaakt tussen belangstellenden en burgerforumleden. Het kan immers zo zijn dat de burgerforumleden positiever zijn omdat ze zelf gaan meewerken aan het advies. Dit verklaart maar gedeeltelijk het verschil, want ook bij de belangstellenden voor het Burgerforum heeft men vertrouwen in de uitkomst van het Burgerforum. Ook de verwachte uitkomst van het proces van het Burgerforum speelt dus een rol bij de keuze om mee te doen aan het Burgerforum. Wanneer men de kansen op een positieve uitkomst van het Burgerforum hoger inschat, is men eerder geneigd om mee te doen. Als we het probleem van collectieve actie buiten beschouwing laten, kunnen we aannemen dat de genodigden een rationele afweging hebben gemaakt. Het doel is om de democratie en het kiesstelsel perfect te laten functioneren en het middel om dit te bereiken zou wel eens een Burgerforum kunnen zijn. De kandidaten zijn enthousiaster over dit middel dan de mensen die niet hebben meegedaan. Zij hebben meer geloof dat het Burgerforum daadwerkelijk een verschil kan maken. Er is een sterke indicatie dat mensen die meer vertrouwen hebben in het een Burgerforum als middel om iets te veranderen eerder geneigd zijn zich aan te melden.

Tabel 32: Enthousiasme BF

	N=	
Belangstellenden	7,7	111
Burgerforumleden	8,6	125
Totaal kandidaten	8,2	236
Selectie	5,8	171

Tabel 33: Hoe waarschijnlijk is het dat leden van het burgerforum het met elkaar een worden over welk kiesstelsel voor Nederland het beste is?

	BF-leden	Belangstellenden	Kandidaten totaal	Selectie	
Zeer waarschijnlijk	17%	13%	15%	3%	
Tamelijk waarschijnlijk	67%	76%	71%	54%	
Niet erg waarschijnlijk	14%	12%	13%	40%	
Zeer waarschijnlijk	2%	0%	1%	2%	
Totaal	100%	100%	100%	100%	
	N=	124	111	235	166

$\chi^2 = 49$, $df=3$, significant op 0,01 niveau, gemeten voor kandidaten (totaal) en selectie

Tabel 34: Kans op een helder advies

Kans dat burgerforum straks een helder advies geeft:	BF-leden	Belangstellenden	Kandidaten totaal	Selectie	
<50%	3%	4%	3%	26%	
50%	5%	5%	5%	14%	
>50%	92%	91%	92%	60%	
Totaal	100%	100%	100%	100%	
Gemiddelde kans	75%	74%	75%	57%	
	N=	125	111	236	170

Tabel 35: Kans dat regering het advies overneemt

Kans dat regering advies overneemt:	Burgerforumleden	Belangstellenden	Kandidaten totaal	Selectie
	<50%	26%	46%	35%
50%	34%	27%	31%	32%
>50%	40%	26%	33%	13%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Gemiddelde kans	53%	44%	49%	37%
N=	123	110	233	168

5.2 Kunnen

5.2.1 Vrije tijd

In het vorige hoofdstuk is al naar voren gekomen dat het hebben van vrije tijd de enige hulpbron is welke absoluut noodzakelijk is voor deelname aan het Burgerforum. Het is dus niet verwonderlijk dat veel mensen “geen tijd” als belangrijkste reden geven om niet mee te doen (zie Tabel 24). De vraag is of de mensen die wel hebben besloten mee te doen daadwerkelijk meer tijd hebben dan mensen die niet meedoen. De hoeveelheid vrije tijd van de kandidaten en de niet-kandidaten kunnen we niet direct meten, maar kunnen we wel gedeeltelijk voorspellen op basis van het hebben van werk. Studenten, mensen die verantwoordelijk zijn voor het huishouden, gepensioneerden en werklozen hebben over het algemeen meer vrije tijd dan werkenden (Verba et al. 1995). Hierbij moet overigens wel gecontroleerd worden voor geslacht. Vrouwen die werken hebben vaker minder vrije tijd dan werkende mannen, omdat zij daarnaast vaak verantwoordelijk zijn voor huishoudelijke taken en zorg voor de kinderen (Verba et al. 1995).

Tabel 36: Beroepen van kandidaten en selectie

	Kandidaten	Selectie
Werkt in publieke sector	24,5%	29,9%
Werkt in private sector	27,4%	25,7%
Zelfstandig Ondernemer	11,3%	13,2%
Werkenden Man	34,9%	41,9%
Vrouw	28,3%	26,9%
Totaal	63,2 %	68,8%
Studenten	8,5%	1,8%
Verantwoordelijk voor huishouden	6,6%	8,4%
Werkloos	1,9%	3%
Gepensioneerd	19,8%	18%
Totaal niet-werkenden	36,8%	31,2%
Totaal	100%	100%
	N=106	N=167

Aan kandidaten en de genodigden die zich niet hebben aangemeld is gevraagd welke werksituatie het meest op hen van toepassing was. Uit tabel 36 blijkt dat er in de groep die zich niet heeft aangemeld (selectie) zich meer werkenden bevinden dan in de groep kandidaten. Als we er vanuit gaan dat werkende mensen minder tijd hebben dan duidt dit er inderdaad op dat de kandidaten iets meer vrije tijd hebben dan de groep die niet mee wilde doen. Wel wordt dit effect afgezwakt door het feit dat zich in de groep kandidaten iets meer werkende vrouwen zitten, die over het algemeen minder vrije tijd tot hun beschikking hebben dan werkende mannen. Het grootste verschil in de groep niet-werkenden zit tussen de studenten. Er zitten relatief veel studenten in de groep kandidaten. Zij zullen over het algemeen meer vrije tijd hebben dan werkenden, maar minder dan mensen zonder werk of gepensioneerden.

Gebrek aan tijd wordt als belangrijkste reden aangevoerd om niet mee te doen aan het Burgerforum. Het blijkt dat de groep kandidaten inderdaad uit minder werkenden bestaat dan de mensen die zich niet hebben aangemeld en dat veel mensen daadwerkelijk inderdaad meer tijd zullen hebben.

5.2.2 Civic skills

We hebben geconcludeerd dat voor de deelname aan het Burgerforum geen speciale vaardigheden zijn vereist. Dit betekent niet dat het bezit van deze vaardigheden geen rol kan spelen bij de keuze van een genodigde om zich aan te melden voor het Burgerforum. Het hebben van bepaalde “civic skills” kan leiden tot een groter zelfvertrouwen, waardoor mensen zich eerder durven aanmelden. Ook kunnen deze “civic skills” mede bepalen hoeveel invloed een Burgerforum kan uitoefenen gedurende het proces.

Van de ondervraagde kandidaten acht ruim 40% zichzelf in staat een actieve rol in de politiek te spelen Tabel 37. Bij de niet-kandidaten is dit maar een derde. Verder is opvallend dat een derde van de kandidaten niet weet of ze goed in staat zijn om een actieve rol te spelen in de politiek. Bij de niet-deelnemers is dit maar 12%.

Nu rijst de vraag of dit verschil in zelfvertrouwen inderdaad wordt onderbouwd door het bezit van civic skills. We weten al dat de kandidaten hoger zijn opgeleid. Opleiding is een belangrijke bron voor het aanleren van ‘civic skills’. Verder is de sociale participatie van belang. Sociale participatie is het activisme in vrijwilligersorganisaties en mensen leren hier vaardigheden voor publiek handelen (Verba et al, 1995). Kandidaten zijn inderdaad actief in iets meer vrijwilligersorganisaties dan de selectiegroep (Tabel 38). Sportverenigingen, muziekverenigingen, vakbonden en kerken zijn voorbeelden van vrijwilligersorganisaties waar mensen actief in zijn. Ook de mate van activiteit ligt bij de kandidaten hoger. Voor kandidaten geldt dat ze alle activiteiten die werden voorgelegd vaker hebben ondernomen dan de mensen die zich niet hebben aangemeld (Tabel 39).

Tabel 37: Zelfvertrouwen

Ik ben goed in staat een actieve rol te spelen in de politiek	Kandidaten		Selectie	
	Valid	Valid	Valid	Valid
Geheel eens	6%	8%	6%	7%
Eens	38%	51%	26%	30%
Oneens	25%	34%	34%	38%
Geheel oneens	5%	7%	22%	25%
Weet niet	26%	-	12%	-
Totaal	100%	100%	100%	100%
N=	234	173	170	150

$\chi^2 = 26$, $df=3$, significant op 0,01 niveau

Tabel 38: Sociale participatie

	Kandidaten	Selectie
Gemiddeld aantal vrijwilligersorganisaties ²⁸	1,21	0,94
Gemiddeld aantal activiteiten ²⁹	1,82	1,27
N=	125	171

Tabel 39: Ondernomen activiteiten in vrijwilligersorganisatie in het afgelopen jaar

	Kandidaten	Selectie
Een brief schrijven	30%	24%
Deelnemen in bijeenkomsten waarin beslissingen worden genomen	56%	45%
Het voorbereiden of voorzitten van een bijeenkomst	33%	21%
Het houden van een presentatie of speech	32%	15%
Contact opnemen met iemand van de overheid	20%	14%
Contact opnemen met iemand van de media	11%	8%
N=	125	171

De mate waarin mensen zich identificeren met een bepaalde partij kan ook een rol spelen in de verklaring voor politieke participatie. Een manier om dit te meten is om te kijken of mensen lid zijn van een politieke partij. Van de kandidaten is 10% lid van een politieke partij (N=125). Bij de selectie is slechts 5% van de mensen lid van een politieke partij (N=171).

Kandidaten voor het Burgerforum hebben gemiddeld meer zelfvertrouwen dan de rest van de populatie, als het gaat om het spelen van een actieve rol in de politiek. Dit zelfvertrouwen

²⁸Gemiddeld aantal vrijwilligersorganisaties waarin respondenten de afgelopen 5 jaar actief geweest zijn

²⁹Gemiddeld aantal activiteiten die de respondenten het afgelopen jaar hebben ondernomen binnen een van de genoemde vrijwilligersorganisaties

wordt onderbouwd door het bezit van civic skills. Ze hebben meer mogelijkheden gehad om deze vaardigheden te ontwikkelen, want de kandidaten zijn hoger opgeleid en vaker en meer actief in vrijwilligersorganisaties.

5.3 Gevraagd worden

In het vorige hoofdstuk is al gebleken dat het behoren tot wervingsnetwerken niet relevant is in het geval van het Burgerforum, omdat iedereen uit de populatie van 50.400 mensen is gevraagd via een uitnodigingsbrief. Toch geeft 9,5 % van de ondervraagde niet-deelnemers aan dat ze zich niet kunnen herinneren een brief over het burgerforum te hebben ontvangen. Deze mensen hebben de enquête waarin deze vraag werd gesteld op hetzelfde adres ontvangen als de uitnodigingsbrief. Het is dus uitgesloten dat dit te wijten is aan fouten in het adressenbestand. Het ligt meer voor de hand dat deze de mensen de brief over het Burgerforum ongelezen de prullenbak hebben ingegooid. Mensen die om wat voor reden dan ook niet al hun post (goed) lezen sluiten zich in dit geval dus uit van het wervingsnetwerk. Het niet goed lezen van post verklaart dus voor een gedeelte de deelname aan het Burgerforum.

5.4 Motivatie en opleiding

In het hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de kandidaten vooral afwijken van de populatie, omdat ze hoger zijn opgeleid. In het model van Verba et al. (1995) speelt de sociaal-economische status (SES), d.w.z. inkomen, opleiding en beroep een belangrijke rol voor de verklaring van politieke participatie. Deze factoren hangen namelijk samen met de andere factoren in het model en gaan causaal vooraf aan deze factoren. We willen graag weten of de verschillen tussen de selectie en de kandidaten allemaal komen door het verschil in opleiding of dat er wellicht nog een zelfstandig effect bestaat die los staat van opleiding.

De verschillen in politieke interesse zijn veel minder eenduidig wanneer wordt gecontroleerd voor opleiding. Verder wordt er in alle opleidingsgroepen vaker de krant gelezen door de kandidaten dan door de selectiegroep. Het verschil in politieke interesse is dus niet direct terug te voeren op het verschil in opleiding.

Verder hebben we ontdekt dat kandidaten minder cynisch zijn dan de selectiegroep. Voor alle opleidingsgroepen geldt dat kandidaten minder cynisch zijn dan de selectiegroep. Ook dit verschil staat dus los van het verschil in opleiding.

Tenslotte kijken we naar de kennis over kiesstelsels. Hierbij zien we dat elke vraag beter beantwoordt, ongeacht hun opleiding, behalve bij de vraag stelsels relatieve meerderheid met enkelvoudige districten. Het aantal goede antwoorden op deze vraag was terug te voeren op de opleiding van de respondenten.

De verschillen in motivatie tussen de kandidaten en de niet-deelnemers zijn dus voor het grootste deel niet terug te voeren op de verschillen in opleiding.

Tabel 40: Gemiddeld cijfer voor politieke interesse (schaal 1-10)

	Basisonderwijs	Lager opgeleid ³⁰	Middelbaar opgeleid ³¹	Hoger opgeleid ³²	Totaal
Kandidaten	ongeldig (N=1)	5,8 (N=12)	6,9 (N=34)	6,6 (N=58)	6,6 (N=105)
Selectie	ongeldig (N=4)	6,3 (N=43)	5,9 (N=52)	6,7 (N=66)	6,3 (N=165)

5.5 Conclusie

We hebben enkele belangrijke verschillen ontdekt tussen de mensen die zich wel voor het Burgerforum hebben aangemeld en de mensen die dit niet hebben gedaan. De mensen die zich wel hebben aangemeld beschikken over meer middelen. Ze lijken iets meer tijd te hebben en ze bezitten meer civic skills. Er is ook een verschil in motivatie tussen de mensen die zich niet hebben aangemeld en mensen die dit wel hebben gedaan. De kandidaten zijn iets meer geïnteresseerd in politiek en ze zijn feitelijk beter geïnformeerd over kiesstelsels. Ook zijn ze minder cynisch. Kandidaten hebben niet meer plichtsgevoel dan de mensen die niet wilden meedoen, maar ze zijn enthousiaster over het Burgerforum als middel om iets te bereiken. Het lijkt erop dat kandidaten een afweging hebben gemaakt die specifiek is voor het Burgerforum. De kandidaten zijn bijvoorbeeld niet minder vervreemd van politiek dan de populatie. Ook zij ervaren dus een kloof tussen politiek en burger en deze kloof kan wellicht verkleind worden door verandering van het kiesstelsel. Ze zien in het Burgerforum een uitstekend middel om dit te bereiken. Ze geloven dus dat zij het verschil kunnen maken met het forum.

³⁰ LTS/VMBO/Huishoudschool/VBO/BO en Mavo/VMBO-T/Mulo (hoogste schoolopleiding voltooid met diploma)

³¹ VWO/Havo/HBS en MBO (hoogste schoolopleiding voltooid met diploma)

³² HBO en Universiteit (hoogste schoolopleiding voltooid met diploma)

6. Conclusies en aanbevelingen

Het Burgerforum Kiesstelsel was een product van het Paasakkoord. Ondanks de tegenslag voor D66, door het aftreden van Thom de Graaf was de sfeer rondom het Burgerforum optimistisch. Toenmalig fractievoorzitter Dittrich, sprak zelfs van een kans op een ‘doorbraak’ in de discussie rond het kiesstelsel. Het Burgerforum is uiteindelijk tot een beslissing gekomen en heeft haar advies aangeboden aan het kabinet. Of dit advies legitiem is hangt onder andere af van de wijze waarop het geselecteerd is. In dit hoofdstuk geven we een antwoord op de centrale vraag van ons onderzoek: “Hoe zijn de leden van het Burgerforum geselecteerd, hoe kan dit selectieproces beoordeeld worden en hoe kan deelname aan het Burgerforum verklaard worden?” Daarnaast doen we enkele aanbevelingen. In de eerste plaats aanbevelingen aan de besluitvormers die een beslissing moeten nemen over wat zij gaan doen met het advies. Het Burgerforum was echter ook een praktische toepassing van deliberatieve democratie, en één van de eerste in zijn soort. Wellicht dat er in de toekomst vaker soortgelijke toepassingen van deliberatieve democratie worden georganiseerd. We doen daarom ook enkele aanbevelingen aan de mogelijke opdrachtgevers van deze burgerfora en degenen die het proces gaan ontwerpen. Tenslotte doen we enkele aanbevelingen voor verder onderzoek.

6.1 Conclusies

6.1.1 Hoe zijn de leden van het Burgerforum geselecteerd?

De 143 Burgerforumleden zijn geselecteerd in twee rondes. Eerst is een enkelvoudige willekeurige steekproef uit de totale bevolking getrokken. Dit heeft geresulteerd in een groep van 50.400 mensen die allen zijn uitgenodigd om zich kandidaat te stellen voor het Burgerforum. Benadrukt werd dat iedereen in principe geschikt was om mee te doen. De enige opoffering die gemaakt moest worden was een tijdsinspanning, waar wel een vergoeding tegenover stond. Uiteindelijk heeft maar 3,4% van de genodigden zich kandidaat gesteld. Uit deze groep is een tweede steekproef getrokken, gestratificeerd naar provincie en geslacht. Dit heeft geresulteerd in een groep van 143 Burgerforumleden. De selectieprocedure was erop gericht een groep te creëren van 140 mensen -wat men zag als een werkbaar aantal- welke een brede afspiegeling zou vormen van de samenleving. Welke elementen zouden worden afgespiegeld werd aan het toeval overgelaten, met uitzondering van geslacht en provincie.

6.1.2 Hoe kan het selectieproces beoordeeld worden?

Om het selectieproces te beoordelen zijn er op basis van de literatuur over deliberatieve democratie een aantal criteria gesteld. Zo is het van belang dat er uit de juiste populatie wordt geselecteerd, dat alle mensen uit de populatie een gelijke kans hebben om te worden geselecteerd en dat er uiteindelijk een werkbare groeps grootte ontstaat. Omdat het burgerforum niet wordt gekozen, is het voor de legitimiteit van het advies van essentieel belang dat het burgerforum een afspiegeling is van de bevolking. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen diverse en evenredige afspiegeling en een afspiegeling van opvattingen en kenmerken.

Niet alle Nederlandse burgers hebben de mogelijkheid gehad om deel te nemen aan het Burgerforum. De aselecte steekproeven in de selectieprocedure hebben er echter wel voor gezorgd dat in principe elke Nederlandse burger een gelijke kans heeft gehad om mee te doen aan het Burgerforum. Een uitzondering vormen de ambtenaren van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en mensen die niet of verkeerd staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basis

Administratie (GBA). Op hen na is geen enkele groep in de samenleving systematisch van deelname uitgesloten.

De lage respons op de uitnodiging heeft gevolgen voor een evenredige afspiegeling van het Burgerforum. Op basis van enquêtes die verspreid onder burgerforumleden en mensen die wel waren uitgenodigd maar niet zijn geselecteerd, hebben we een vergelijking gemaakt tussen burgerforumleden en de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. Hierbij is ook gebruik gemaakt van data van het CBS en het NKO 2006. Burgerforumleden zijn hoger opgeleid, behoren tot hogere sociale klassen en ze zijn minder religieus dan de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. Ook verschillen ze wat betreft hun arbeidssituatie, er zijn met name meer studenten in het forum dan in de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. Verder stemmen burgerforumleden vaker D66 dan minder vaak op PvdA en CDA dan de gemiddelde kiezer. Deze kenmerken bepalen het sociale perspectief van een persoon. De opvattingen van burgerforumleden over democratie en vernieuwing wijken ook af van de populatie. Burgerforumleden zijn hervormingsgezinder dan de populatie waaruit ze zijn geselecteerd. De opvattingen over kiesstelsels komen wel overeen met de populatie. Er is wel een zekere diversiteit van deze kenmerken en standpunten aanwezig binnen deze groep Burgerforumleden. Alleen de niet-stemmers zijn als onderscheiden groep niet vertegenwoordigd in het forum.

Een aselechte steekproef is in principe een goede keuze wanneer men streeft naar een evenredige afspiegeling van kenmerken en opvattingen. Er moet dan echter wel een hoge respons zijn op de uitnodiging om deel te nemen aan een Burgerforum. Een aselechte steekproef zonder stratificaties biedt bij een lage response weinig garanties voor een evenredige afspiegeling. De selectieprocedure is wel een goede waarborg gebleken voor een evenredige afspiegeling aan opvattingen en een diversiteit aan kenmerken en opvattingen, maar geen waarborg voor een evenredige afspiegeling van kenmerken.

6.1.3 Hoe kan deelname aan het burgerforum verklaard worden?

Volgens de theorie wordt politieke participatie verklaard door de mate waarin mensen willen meedoen, de mate waarin mensen kunnen meedoen en of zij gevraagd worden mee te doen. We hebben in de empirische analyse een aantal verschillen gevonden tussen kandidaten voor het Burgerforum en de groep niet-deelnemers, die enig inzicht bieden in de redenen voor deelname aan een Burgerforum. Zo beschikken kandidaten over iets meer middelen, in de vorm van civic skills en vrije tijd, en zijn zij meer betrokken bij de politiek dan de niet-deelnemers. Deze betrokkenheid uit zich in een grotere politieke kennis en interesse en minder cynisme ten aanzien van politici. De kandidaten zijn niet meer vervreemd van de politiek dan de niet-deelnemers. De data wijzen erop dat burgerforumleden zich niet hebben aangemeld omdat ze over meer plichtsgevoel beschikken, maar dat ze zich hebben aangemeld uit enthousiasme voor het middel van een Burgerforum om iets te veranderen in de verhouding tussen politici en burgers.

6.2 Aanbevelingen

6.2.1 Voor kabinet en Tweede Kamer: moeten zij het advies overnemen?

Het advies van het Burgerforum was gericht aan het kabinet. Het is aan hen om te besluiten wat er met het advies moet gebeuren. Zij kunnen het advies bijvoorbeeld overnemen en een voorstel tot wijziging van het kiesstelsel voorleggen aan de Tweede Kamer. Het is dan aan Tweede Kamerleden en/of hun partijen om te bepalen of zij de wijziging steunen. Of zij dit zouden moeten doen hangt af van de legitimiteit en kwaliteit van het advies.

Het doel van een praktische toepassing van deliberatieve democratie, zoals een Burgerforum, is dat het leidt tot een legitieme vorm van politieke autoriteit. Wanneer het

Burgerforum legitiem is kan het kabinet het advies niet zo maar naast zich neerleggen. De legitimiteit van het forum is onder andere afhankelijk van de manier waarop het is samengesteld en de mate waarin het wel of geen afspiegeling is van de bevolking. We hebben geconstateerd dat aan deze criteria in beperkte mate voldaan wordt. Het Burgerforum was geen microkosmos van de samenleving. We kunnen niet stellen dat wanneer het gehele Nederlandse volk hetzelfde proces was ondergaan als het Burgerforum, de uitkomst hetzelfde was geweest. Het Burgerforum wijkt teveel af van de bevolking om zo'n uitspraak te doen. Het advies van het Burgerforum is echter meer dan een advies van een willekeurige groep mensen die goed over kiesstelsels heeft nagedacht. Door de diversiteit aan ervaringen en achtergronden die aanwezig waren in het forum, is het advies van het Burgerforum in potentie beter geïnformeerd dan bijvoorbeeld een advies van een commissie van experts. Verder wijken de Burgerforumleden niet af van de bevolking wat betreft hun opvattingen over kiesstelsels. Hun advies zal daarom niet veel afwijken van wat in Nederland algemeen als wenselijk wordt gezien.

Het advies van het Burgerforum kan niet zomaar door kamerleden of ministers worden overgenomen, met het argument dat dit de wil van het volk is. Het ontslaat de gekozen politici dus niet van hun verantwoordelijkheid om hun eigen mening over het onderwerp kiesstelsels te vormen. Het Burgerforum is echter niet voor niets om een advies gevraagd. Blijkbaar is er onder politici de behoefte om bij dit onderwerp de geïnformeerde mening van de burger mee te wegen. Het advies van het Burgerforum kan door die politici zeker worden meegewogen, als zijnde een goed geïnformeerde beslissing die dichtbij de burger staat.

Of deliberatieve democratie uiteindelijk leidt tot legitieme en goed geïnformeerde besluitvorming is niet alleen afhankelijk van de selectie van de deelnemers. Ook de manier waarop wordt gedeliberated, dus de manier waarop het Burgerforum tot zijn besluit is gekomen, is cruciaal voor de legitimiteit en kwaliteit van de uitkomst. Het deliberatieproces is hier niet onderzocht. Wanneer politici echter het advies in overweging nemen, zullen zij ook het proces in hun oordeel moeten betrekken.

6.2.2 Voor opdrachtgevers en ontwerpers van toekomstige burgerfora: hoe het selectieproces in te richten?

Zoals gezegd willen we met deliberatieve democratie bereiken dat het leidt tot legitieme en goed geïnformeerde besluitvorming. Hoe kunnen opdrachtgevers en ontwerpers van burgerfora het selectieproces nu zo inrichten dat het bijdraagt aan deze doelen? Een betere afspiegeling geeft meer legitimiteit. Een aselechte steekproef is in principe een goede procedure om tot een afspiegeling te komen, maar dan moet de response wel hoog genoeg zijn. Het proces moet dus zo worden ingericht, dat het leidt tot een hogere response. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de omvang van het proces. Tijdgebrek was een belangrijke reden voor mensen om niet mee te doen. Er zal meer animo zijn voor een burgerforum dat bestaat uit één of meerdere dagen in plaats van 10 volle weekenden. Verder kan het proces laagdrempeliger worden ingericht zodat ook laagopgeleiden zich meer voelen aangesproken. Een voordeel van het vragen van grote inspanningen, is dat je een groep zeer enthousiaste mensen overhoudt, zo is gebleken met het Burgerforum. Dit kan grote voordelen hebben voor het proces van deliberatie. Er moet dus altijd een afweging worden gemaakt tussen enerzijds het enthousiasme van de groep en anderzijds de mate waarin de groep een afspiegeling vormt van de samenleving.

Een andere mogelijkheid om de evenredige afspiegeling van een Burgerforum te verbeteren is het toepassen van meer gestratificeerde steekproeven. Daarmee kun je de evenredige afspiegeling verzekeren van groepen die relevant worden geacht. Hierbij denken we dus niet alleen aan provincie en geslacht, maar ook bijvoorbeeld aan stratificaties naar opleiding, leeftijd en politieke voorkeur.

Het Burgerforum Kiesstelsel bleek met 143 leden voldoende divers te zijn. Men kan echter ook, om redenen die met het deliberatieproces te maken hebben, kiezen voor een burgerforum of burgerjury van bijvoorbeeld maar 10 leden. Dan is het voor de (diverse) afspiegeling beter als er wordt gekozen voor de vertegenwoordiging van bepaalde groepen. Men kan dan van tevoren vaststellen dat van bepaalde relevante groepen tenminste een persoon in het burgerforum of de burgerjury vertegenwoordigd moet zijn.

6.2.3 Voor verder onderzoek

Dit onderzoek heeft zich geconcentreerd op de selectie van het Burgerforum. Op basis van de literatuur over deliberatieve democratie zijn enkele criteria geformuleerd die we kunnen stellen aan het selectieproces. Voor de legitimiteit en kwaliteit van het advies is het echter niet alleen van belang hoe de burgerforumleden zijn geselecteerd, maar ook op welke manier er is gedelibereerd. Onderzoek naar het proces van deliberatie is dus nodig om het advies te kunnen beoordelen. We hebben geconstateerd dat er een aantal ongelijkheden waren bij aanvang van het proces. Bepaalde kenmerken waren oververtegenwoordigd. Het is van belang om te onderzoeken wat de gevolgen van deze ongelijkheden zijn voor het proces. Heeft het opleidingsniveau bijvoorbeeld invloed op hoe iemand zich opstelt in het proces en heeft dit tot gevolg dat een oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden leidt tot een bepaalde uitkomst? Op basis van informatie over het proces van deliberatie kunnen we beslissen welke factoren wel en welke factoren niet relevant zijn om te worden afgespiegeld. We hebben geconstateerd dat het Burgerforum een diverse groep was en dat zij daarom de potentie hadden om tot een goed geïnformeerd besluit te komen. Het is dan wel belangrijk dat iedereen de kans heeft gehad om zijn of haar argumenten en ervaringen naar voren te brengen en dat deze ervaringen en argumenten ook met iedereen zijn gedeeld. Deliberatieve democratie en de eisen die aan de selectie van praktische toepassingen worden gesteld, veronderstellen consensus van de groep over de uitkomst. We weten dat er in het Burgerforum stemmingen zijn gehouden over besluiten en dat er dus niet altijd consensus was. Dit kan het gevolg zijn van de grootte van de groep. Voor aanvang van het proces werd 140 als een werkbare groeps grootte gezien. Nader onderzoek naar het proces moet uitwijzen of 140 inderdaad een werkbare grootte is of dat er wellicht minder mensen moeten worden geselecteerd.

Onze data boden niet voldoende basis om een sluitende verklaring te geven voor deelname aan een Burgerforum. We hebben wel gezien dat factoren die specifiek samenhangen met het Burgerforum, zoals het enthousiasme over het proces en de motivatie om iets te veranderen sterker waren vertegenwoordigd in het Burgerforum dan bij de niet-deelnemers. Onderzoek bij komende burgerfora en burgerjury's zou kunnen uitwijzen in hoeverre deze factoren daadwerkelijk participatie verklaren en hoe zich dit verhoudt tot andere redenen om niet mee te doen zoals tijd, geld en vaardigheden. Daarbij moet voorafgaand aan een volgend burgerforum een steekproef worden getrokken uit alle genodigden, waarna de genoemde factoren worden gemeten. Het is belangrijk dat deze factoren worden gemeten, voordat mensen horen dat zij zijn uitgenodigd en tot een besluit tot deelname zijn gekomen, zodat dit geen storende factor is. Door deze metingen te herhalen bij verschillende burgerfora en -jury's zal de betrouwbaarheid van de uitkomst groter worden.

Literatuur

- Babbie, E. (2007), *The practice of social research. Eleventh edition*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Barber, B. R. (1984), *Strong Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- British Columbia Citizen's Assembly on Electoral Reform (2004), *Making every vote count*. www.citizensassembly.bc.ca (1 augustus 2007).
- Burgerforum Kiesstelsel (2006), *Met één stem meer keus. Advies van het Burgerforum Kiesstelsel over het toekomstige kiesstelsel*. Den Haag: Burgerforum Kiesstelsel.
- Brown, M. B. (2006), 'Survey article: citizen panels and the concept of representation', *The Journal of Political Philosophy* 14(2), pp. 203-225.
- Cooke, M. (2000), 'Five arguments for deliberative democracy', *Political Studies* 48(2), pp. 947-969.
- Davidson, D. (1980), 'Actions, reasons and causes', in: D. Davidson (red.), *Essays on actions and events*. New York: Oxford University Press.
- Vreese, C. H. de (2005), 'The spiral of cynicism reconsidered', *European journal of communication* 20(3), pp. 283-301.
- Fearon, J. (1998), 'Deliberation as discussion', in: J. Elster (red.), *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishkin, J. S. (1995), *The voice of the people*. New Haven: Yale University Press.
- Hooghe, M. (1999), 'The rebuke of Thersites: deliberative democracy under conditions of inequality', *Acta Politica* 34, pp. 287-301.
- Huitema, D., M. v.d. Kerkhof & M. v. Tilburg (2005), 'Burgerjury's en de dilemma's van interactieve beleidsvorming', *Bestuurskunde* 14(6), pp. 22-32.
- Joosten, C. (17 januari 2006), 'Pechtold begint met ledenwerving', *Elsevier*.
- Kathlene, L. (1995). 'Position power versus gender power', in: G. Duerst-Lahti & R. Kelly (Red.), *Gender power, leadership and governance*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kolk, H. van der & J.J.A. Thomassen (2006), 'The Dutch electoral system on trial', *Acta Politica* 41(2), pp. 117-132.
- Lammers, E., (24 maart 2005), 'Dittrich verandert D66 in andere partij', *Trouw*.
- Mansbridge, J. (2003), 'Rethinking representation', *American Political Science Review* 97, pp. 515-528.
- Marsden, N. (1987), 'Gender dynamics and jury deliberations', *Yale Law Journal* 96, pp. 593-612.
- Patterson, T. E. (2002), *The vanishing voter: public involvement in an age of uncertainty*. New York: Alfred Knopf.
- Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijkrelaties (2006), *Brief minister over de opzet, organisatie en werkwijze van het Burgerforum*, Tweede Kamer, vergaderjaar 2005–2006, 30 184, nr. 6. Den Haag: Sdu.
- Pitkin, H. (1967). *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.
- Renn, O., T. Webler & P. Wiedemann (1995), *Fairness and competence in citizen participation: evaluating models for environmental discourse*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Smith, G., & C. Wales (2000), 'Citizen' juries and deliberative democracy', *Political Studies* 48, pp. 51-65.
- Thomassen, J.J.A. (1991) 'Politieke representatie', in: J.J.A. Thomassen (red.), *Hedendaagse Democratie*, Alphen aan de Rijn: Samson Tjeenk Willink.

- *Trouw* (29 maart 2005), 'Minister de Graaf stapt op'.
- Verba, S., L. Schlozman, & H.E. Brady (1995), *Voice and equality. Civic voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Verba, S., L. Schlozman & H.E. Brady (2000), 'Rational action and political activity', *Journal of theoretical politics* 12(3), pp. 243-268.
- Walzer, M. (1999), 'Deliberation, and what else?', in: S. Macedo (red.), *Deliberative Politics. Essays on 'Democracy and Disagreement'*. Oxford: Oxford University Press.
- Ward, H.A. Norval, T. Landman & J. Pretty (2003), 'Open citizen' juries and the politics of sustainability', *Political Studies* 51, pp. 282-299.
- Zaller, J.R. (1992), *The nature and origin of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.